

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΨΥΧΟΔΥΝΑΜΙΚΗ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΙΑ ΣΕ ΙΑΤΡΙΚΑ ΠΛΑΙΣΙΑ»

Ιατρική Σχολή, Α' Ψυχιατρική Κλινική

Διπλωματική Εργασία

του

Παυλίδη Α. Ιωάννη

ΘΕΜΑ

Ο ρόλος του πατέρα στη διαμόρφωση της γυναικείας σεξουαλικής ταυτότητας:

Μια κλινική περίπτωση

Επιβλέπων: Δ. Αναγνωστόπουλος, Καθηγητής Παιδοψυχιατρικής ΕΚΠΑ

Αθήνα, Φεβρουάριος 2019

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες.....	2
Περίληψη.....	3
Abstract.....	4
Εισαγωγή.....	5
Μέρος Α: Γενικό Μέρος	
1. Η εμφάνιση της γυναικείας σεξουαλικότητας στα ψυχαναλυτικά κείμενα.....	7
2. Η διαμόρφωση της γυναικείας σεξουαλικής ταυτότητας μέσα από το προ-οιδιπόδειο και οιδιπόδειο σύμπλεγμα: ο ρόλος του πατέρα.....	9
2.1. Ο πατέρας στην προ-γενετήσια φάση ανάπτυξης της κόρης.....	10
2.2. Πρωταρχική Σκηνή.....	15
2.3. Ο πατέρας στον οιδιποδειακό αστερισμό του κοριτσιού.....	19
3. Η απουσία του πατέρα.....	22
4. Άλλες Σεξουαλικές Λύσεις.....	25
5. Σύγχρονες θεωρίες για την Ταυτότητα.....	26
Μέρος Β'	
6. Μεθοδολογία – Σκοπός.....	30
7. Κλινικό Υλικό.....	31
7.1. Ο ρόλος του πατέρα, το γονεϊκό ζεύγος και η σχέση με το πρωταρχικό αντικείμενο	
7.2. Γυναικεία Σεξουαλική Ταυτότητα	
7.3. Μεταβίβαση – Αντιμεταβίβαση	
8. Σχολιασμός.....	32
9. Συζήτηση.....	36
Βιβλιογραφία.....	38

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την κα Χαρά Καραμανωλάκη, επόπτρια μου στο κλινικό περιστατικό, στην οποία οφείλω πολλά, κυρίως όμως την έμπνευση. Θα ήθελα, επιπλέον, να ευχαριστήσω τον κο Γρηγόρη Βασιλαματζή για το γεγονός ότι “περιέβαλε” την εργασία αυτή, με την εποπτεία του.

Τριμελής Επιτροπή

Δημήτριος Αναγνωστόπουλος, Καθηγητής Παιδοψυχιατρικής ΕΚΠΑ

Στυλιανός Χριστογιώργος, Αναπληρωτής Καθηγητής Παιδοψυχιατρικής ΕΚΠΑ

Γρηγόρης Βασιλαματζής, Ομότιμος Καθηγητής Ψυχιατρικής

Περίληψη

Στην παρούσα διπλωματική εργασία επιχειρείται η μελέτη του ρόλου του πατέρα στις διαδικασίες διαμόρφωσης της σεξουαλικής ταυτότητας της γυναίκας. Πρόκειται για μια εννοιολογική – κλινική μελέτη, η οποία διακρίνεται σε θεωρητικό και κλινικό μέρος. Αρχικά, πραγματοποιείται μια βιβλιογραφική ανασκόπηση, στην οποία εξετάζεται ο ρόλος του πατέρα και ιδιαίτερα της συναισθηματικής του απουσίας, σε επιμέρους πτυχές της σεξουαλικής ταυτότητας του κοριτσιού και έπειτα της γυναίκας. Ειδικότερα, διερευνάται η συμβολή του πατέρα, ως αντικείμενο της ασυνείδητης φαντασίωσης, στην ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη του κοριτσιού. Ο ρόλος του πατέρα στην προγενετήσια φάση της ανάπτυξης, τα πρώιμα άγχη που εγείρει η παρουσία ή η απουσία του, η συμμετοχή του στη φαντασίωση της πρωταρχικής σκηνής και στο οιδιπόδειο σύμπλεγμα καθώς και η ώθηση που δίνει στις διεργασίες ταυτότητας, μελετώνται εκτενώς. Στη συνέχεια, επιχειρείται η κλινική τεκμηρίωση – υποστήριξη των κυριότερων από τις ψυχαναλυτικές έννοιες της βιβλιογραφικής ανασκόπησης, μέσω της παρουσίασης κλινικού υλικού από τη θεραπεία μιας ασθενούς (N=1). Η μελέτη περίπτωσης αφορά ασθενή με καταθλιπτική συμπτωματολογία, για την οποία τα ζητήματα ταυτότητας (σεξουαλικής και φυλετικής) ανάγονται σε κυρίαρχα. Το υλικό συνίσταται σε αφηγήσεις, όνειρα και αναμνήσεις της ασθενούς, ενώ ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις επιπτώσεις της συναισθηματικής απουσίας του πατέρα στις διεργασίες ταυτότητας, όπως αυτές απεικονίζονται στον άξονα μεταβίβαση – αντιμεταβίβαση. Επιπλέον, στο κλινικό μέρος, γίνεται εστίαση στις σχέσεις αντικειμένου της ασθενούς, τις απαρτιωτικές διεργασίες ταυτότητας, την επιλογή αντικειμένου και τη φαντασίωση της πρωταρχικής σκηνής καθώς και την επαναβίωση των ανωτέρω θεμάτων στον μεταβιβαστικό χώρο. Περαιτέρω έμφαση δίνεται στις συνέπειες της συναισθηματικής απουσίας του πατέρα ως προς τη σεξουαλική ταυτότητα στη γυναίκα, στις οποίες περιλαμβάνονται μεταξύ άλλων οι προ-οιδιποδειακές καθηλώσεις και οι δυσκολίες ως προς τη δόμηση συνεκτικών ταυτίσεων. Τέλος, μέσω της θεραπείας, η οποία δύναται να έχει τη θέση πατρικής λειτουργίας, παρατηρούνται οι κινήσεις της ασθενούς ως προς την προοπτική της απαρτίωσης.

Λέξεις – Κλειδιά : Πατέρας, Γυναικεία Σεξουαλική Ταυτότητα, Απουσία, Γυναικεία Σεξουαλικότητα

Abstract

In this thesis the role of the father and his contribution in the formation processes of female sexual identity is examined. The study uses a conceptual – clinical framework and consists of a theoretical part, in which a review of psychoanalytical concepts referred to the father in relation with the psychosexual development of his daughter is elaborated and a second part where a clinical study is presented. At first, the theoretical review reveals the role of the father and his absence, according to the psychoanalytic theory, in relation with the integrational processes of his daughter's sexual identity. The father, as an object of the unconscious fantasy, plays a crucial role in the pre-oedipal and the oedipal developmental stages as far as in the manifestation of early anxieties and the integrational processes of the sexual identity. In the second part, a clinical case (N=1) is presented in order to examine the theoretical concepts mentioned above in their clinical manifestations. The case study refers to a woman with depressive symptoms, whose preoccupation with identity issues (sexual and racial) was of paramount importance. The clinical study contains material such as the patient's dreams, her recollections and parts of her descriptions about critical events in her life. Specifically, the role of the parental imagos, the phantasy of the primal scene and the integrational identity processes are examined in detail. Furthermore, in the clinical material the consequences of the paternal absence in the processes of the female identity are underlined through the axis of transference – countertransference. It is inferred that the paternal emotional absence can hinder the integrational processes of the female sexual identity, creating pre – oedipal fixations and difficulties in the formation of coherent models of identification. As a conclusion, the therapeutic process, comprising qualities of paternal functioning, may facilitate the patient in the perspective of integration.

Key words: Father, Female Sexual Identity, Absence, Paternal Absence, Female Sexuality

Εισαγωγή

Τόσο στην εξελικτική πορεία του κάθε ατόμου όσο και στην εξέλιξη της ψυχαναλυτικής θεωρίας, ο πατέρας κατέχει μια μοναδική θέση. Ως αντικείμενο που έρχεται από την εξωτερική πραγματικότητα, όσο και ως δεύτερο αντικείμενο της φαντασιωσικής ζωής που έπεται του μητρικού αντικειμένου, ο πατέρας διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο για ένα εύρος ψυχικών λειτουργιών, με πιο σημαντική αυτήν της διαμόρφωσης ταυτότητας. Η θέση του στην αναπτυξιακή προοπτική του υποκειμένου, και οι συνέπειες της απουσίας του έχουν μελετηθεί εκτενώς ως προς τη δόμηση της ταυτότητας, με έμφαση στη διαμόρφωση της σεξουαλικής ταυτότητας του ατόμου. Η εργασία αυτή αποτελεί μια κλινική – εννοιολογική μελέτη του ρόλου του πατέρα στις διεργασίες διαμόρφωσης της σεξουαλικής ταυτότητας στη γυναίκα· αρχικά θα παρουσιασθεί μια βιβλιογραφική ανασκόπηση των βασικών θεωρητικών εννοιών γύρω από τον ρόλο του πατέρα στη διαμόρφωση της γυναικείας σεξουαλικής ταυτότητας και έπειτα μέσω μιας κλινικής μελέτης περίπτωσης θα επιχειρηθεί η εμβάθυνση των θεωρητικών εννοιών και η περαιτέρω κατανόησή τους.

Στο πλαίσιο του ψυχαναλυτικού σκέπτεσθαι, ο ρόλος του πατέρα έχει συνδεθεί με ποικίλες έννοιες στην αναπτυξιακή διαδρομή του παιδιού, ορισμένες από τις οποίες ενδεικτικά αφορούν: την ικανότητα συμβολοποίησης (Freud, 1913), τον σαδισμό και τη διαστροφική φαντασίωση (Freud, 1919), τις φαντασιώσεις του προ-οιδιποδείου συμπλέγματος και τη φάση της θηλυκότητας (Klein, 1945), την τριτότητα, την επιθετικότητα, τη σεξουαλικότητα και την παραβίαση (Green, 2009), την ανάπτυξη του Ιδεώδους του Εγώ, τον οιδιπόδειο αστερισμό και το ταμπού της αιμομιξίας (Perelberg, 2015). Επιπλέον, ο πατέρας έχει ιδωθεί ως φηγούρα προσκόλλησης, ως διευκολυντικός παράγοντας στον αποχωρισμό και την εξατομίκευση, ως ένας εσωτερικευμένος άλλος, ή ως εαυτο – αντικείμενο· ο ρόλος του έχει θεωρηθεί ενισχυτικός στη διαμόρφωση των λιβιδινικών και επιθετικών ενορμήσεων και στον μετριασμό της αμφιθυμίας, που απορρέει από την αρχαϊκή δυάδα, ενώ η λειτουργία του πατέρα έχει χαρακτηριστεί ως περιέχουσα για τα αρχαϊκά άγχη καθώς και ως πηγή των τριαδικών ψυχικών φαινομένων (ανασκόπηση Jones, 2007).

Από την άλλη πλευρά, η απουσία του πατέρα έχει συνδεθεί με την εκδήλωση δυσκολιών στην ανάπτυξη μιας συνεκτικής ταυτότητας, την αναβολή πρωτογενών ναρκισσιστικών επενδύσεων, τις δυσκολίες αποχωρισμού από το πρωταρχικό αντικείμενο και την ύπαρξη αμφιθυμικών αισθημάτων προς αυτό (Burgner, 1985). Περαιτέρω συνέπειες της απουσίας του πατέρα, σχετίζονται με την παθητικότητα, την άρνηση και την αδυναμία διάκρισης ανάμεσα σε καλό και κακό (Chausseget- Smirgel, 1986) καθώς και με δυσκολίες, οι οποίες εκδηλώνονται στο πεδίο του αυτοπροσδιορισμού, της σεξουαλικής ταυτότητας και της αυτοπεποίθησης (Target & Fonagy, 2002).

Η μελέτη που αφορά τη σχέση πατέρα – κόρης αναδεικνύει τη δυάδα αυτήν ως μεταβαλλόμενη με τον πιο δραματικό τρόπο κατά τον τελευταίο αιώνα της ψυχαναλυτικής γραφής (Harris, 2008).

Μέρος Α: Γενικό Μέρος

1. Η εμφάνιση της γυναικείας σεξουαλικότητας στα ψυχαναλυτικά κείμενα

Ήδη από τα κείμενα του Freud, η σεξουαλικότητα του κοριτσιού τέθηκε, σε αντιδιαστολή με αυτήν του αγοριού, ως ένα μυστήριο και ένα πεδίο προς περαιτέρω διερεύνηση. Ο Freud παρουσιάζει τις θεωρητικές θέσεις του για τη γυναικεία ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη σε ποικίλα κείμενα, ανακατασκευάζοντας και συχνά διαφοροποιώντας τις αρχικές του τοποθετήσεις. Σε μια πρώτη περίοδο, κυριαρχεί στο φροϋδικό έργο ο «φαλλικός μονισμός», η ιδέα δηλαδή ότι η ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη τόσο του κοριτσιού, όσο και του αγοριού επικεντρώνεται στο γεγονός της κατοχής ή μη πέους. Η αυστηρή συμμετρία ανάμεσα στην ανάπτυξη του αγοριού και του κοριτσιού διαδέχεται ορισμένες διαφοροποιήσεις ως προς την πορεία που ακολουθεί το κορίτσι στη φροϋδική θεωρία (Quinodoz, 2004).

Έως το 1923, ο Freud, έχοντας αντιληφθεί το οιδιπόδειο σύμπλεγμα σε δύο όψεις (αρνητικό και θετικό) λόγω της ψυχικής αμφιφυλίας, θα κάνει λόγο για την ύπαρξη μιας φαλλικής οργάνωσης, ενός οιδιποδείου συμπλέγματος και ενός συμπλέγματος ευνουχισμού στο κορίτσι, διαφοροποιημένων από τα αντίστοιχα του αγοριού. Το κορίτσι θα εκλάβει αρχικά, κατά τον Freud, την κλειτορίδα ως ένα μικρό πέος, το οποίο σε σύγκριση με αυτό του αγοριού προκαλεί αίσθημα μειονεξίας και κατά αυτόν τον τρόπο, εγκαθίσταται το σύμπλεγμα αρσενικότητας (η επιθυμία δηλαδή για ένα πέος). Το κορίτσι εξηγεί την έλλειψη του πέους ως αποτέλεσμα του ευνουχισμού και αντικαθιστά την επιθυμία για το πέος με αυτήν της απόκτησης παιδιού από τον πατέρα. Αυτή η επιθυμία θα σημάνει την κορύφωση του οιδιποδείου συμπλέγματος στο κορίτσι, το οποίο εγκαταλείπεται με αργούς ρυθμούς λόγω του ανικανοποίητου αυτής της επιθυμίας. Ο Freud (1923) θα υποστηρίξει, ωστόσο, ότι η γνώση σχετικά με την ανάπτυξη του κοριτσιού περιλαμβάνει σκοτεινά σημεία και ασάφειες.

Λίγο αργότερα, ο Freud (1925) θα παρουσιάσει την προϊστορία του οιδιποδείου συμπλέγματος στο κορίτσι· επισημαίνοντας ότι η ανακάλυψη του πέους από το κορίτσι εκλαμβάνεται από το ίδιο ως απομίμηση του δικού της μικρού οργάνου, θεωρεί το κορίτσι, έκτοτε, θύμα του φθόνου του πέους. Συνέπειες αυτού είναι κατά τον Freud η εγκατάσταση ενός αισθήματος κατωτερότητας στο κορίτσι, η ζήλεια, η μείωση της τρυφερότητας προς τη μητέρα, ο κλειτοριδικός αυνανισμός (ως μια πράξη αρσενική) και τέλος η αναγνώριση της ανατομικής διαφοράς – ότι δηλαδή δεν μπορεί να ξεπεράσει το αγόρι – με τη συνοδό απομάκρυνσή της από την αρσενικότητα. Όταν η επιθυμία του κοριτσιού για απόκτηση παιδιού από τον πατέρα ματαιωθεί, το κορίτσι ενδεχομένως να επιστρέψει στην πρότερη αρσενική θέση, με πιθανή την εκδήλωση καθηλώσεων. Για τον Freud, η

ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη του κοριτσιού διαφέρει, επιπλέον, από εκείνη του αγοριού ως προς το ότι το σύμπλεγμα του ευνουχισμού εισάγει το μικρό κορίτσι στο οιδιπόδειο σύμπλεγμα. Η προσπάθεια του Freud να κατανοήσει τη συνθετότητα της γυναικείας ανάπτυξης τον ωθεί στη διαπίστωση ότι «η σεξουαλική ζωή των ενήλικων γυναικών είναι για την ψυχανάλυση μια σκοτεινή ήπειρος» (Freud, 1926, σ.211).

Το 1931, ο Freud υποστηρίζει ότι στη γυναικεία ανάπτυξη, μεγαλύτερη βαρύτητα έχει η προ-οιδιπόδεια σύνδεση με τη μητέρα, ενώ η μετακίνηση προς τον πατέρα είναι πολλές φορές δύσκολη ή και αδύνατη. Στην ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη, το κορίτσι πραγματοποιεί μια μεταστροφή, τόσο από την αρχική γεννητική ζώνη (κλειτορίδα) όσο και από το πρωταρχικό αντικείμενο. Η ενεργητική σεξουαλική επιθυμία του κοριτσιού προς τη μητέρα κατά τη φαλλική φάση πρέπει να εγκαταλειφθεί έναντι μιας παθητικής, θηλυκής προσκόλλησης προς τον πατέρα.

Ο Abraham (1922), υποστηρίζει ότι το κορίτσι κατείχε ένα πέος, το οποίο όμως της εκλάπη. Το κορίτσι αντιλαμβάνεται την έλλειψή του όχι ως πρωτογενή αλλά ως δευτερογενή απώλεια, που απορρέει από τον ευνουχισμό, ο οποίος αναπαρίσταται ως ακρωτηριασμός. Το γεγονός αυτό του ευνουχισμού, δημιουργεί επιθετικά αισθήματα και επιθυμία να κλέψει αυτό που της λείπει, ο συνδυασμός των οποίων συνιστά τον φθόνο του πέους. Το κορίτσι κινείται προς τον πατέρα με σκοπό να λάβει από εκείνον το κομμάτι του σώματος που της λείπει, ως δώρο. Στην πορεία, με την κυριαρχία της αρχής της πραγματικότητας, το κορίτσι θα αποκηρύξει την επιθυμία της να είναι αγόρι και τα γεννητικά όργανα θα ανακτήσουν τη ναρκισσιστική τους αξία. Η λιβιδινική επένδυση του πατέρα διαμεσολαβεί τα επιθετικά αισθήματα του κοριτσιού, ενώ στις περιπτώσεις που αυτή δεν ευοδώνεται, δημιουργούνται σαδιστική επιθετική τάση κατοχής, εκδικητικότητα προς τον πατέρα για την παράλειψή του να δωρίσει το πέος στο κορίτσι, δυσκολίες ως προς τις ταυτίσεις του κοριτσιού (με τη μητέρα) και ομοφυλοφιλία.

Για την Horney (1925), η θηλυκή επιθυμία για τον πατέρα, εγκαταλείπεται μέσω ταύτισης με τον πατέρα. Ο παθητικός χαρακτήρας της γενετήσιας δομής και του κόλπου είναι ασυνείδητα γνωστός για τον Muller-Braunschweig (1926), ενώ ο φθόνος του πέους συνιστά σχηματισμό εξ αντίδρασης σε αυτήν τη γνώση, όπως και το Υπερεγώ, αντιδραστικό σχηματισμό προστασίας στο κορίτσι ενάντια σε αιμομικτικές επιθυμίες παραβίασης από τον πατέρα και την απώλεια αγάπης από τη μητέρα.

Στην ίδια γραμμή σκέψης, ο Jones (1927) θεωρεί τον φθόνο του πέους δευτερογενή σχηματισμό στις γυναίκες. Για το κορίτσι, η επανακατεύθυνση της libido ενώπιον της οιδιπόδειας πρόκλησης πραγματοποιείται με τη θυσία είτε του ερωτικού δεσμού προς τον πατέρα είτε της θηλυκότητάς του. Κατά τον Jones, προκύπτουν έτσι δύο είδη ομοφυλοφιλίας στη γυναίκα· στο πρώτο είδος, η libido προσανατολίζεται προς τις γυναίκες και το ενδιαφέρον προς τους άνδρες

ελαττώνεται. Το δεύτερο είδος αφορά τη διατήρηση του ενδιαφέροντος για τους άνδρες και την επιθυμία αναγνώρισης από αυτούς, με θυσία του φύλου και διατήρηση του αντικειμένου αγάπης. Για τον Jones (1935), επιπλέον, η αρχή της σεξουαλικής ανάπτυξης στο κορίτσι περιλαμβάνει μερικά αντικείμενα. Ο πατέρας βιώνεται ως μέρος του μητρικού σώματος και ως πηγή από όπου εκείνη απέκτησε το δικό της πέος, μέσω στοματικής μορφής συνουσίας. Σε αυτήν τη σύλληψη της συνουσίας, ο πατέρας είναι ανταγωνιστής με το κορίτσι για το μητρικό γάλα, ενώ κατά τον δεύτερο μισό χρόνο της ζωής, αναπτύσσεται, μια αυθεντικά θηλυκή αγάπη για εκείνον και η επιθυμία πρόσβασης στο σεξουαλικό του όργανο, σε σύγκρουση με τη σχέση του με τη μητέρα.

Η Lampl de Groot (1928) τονίζει τη δυσκολία του κοριτσιού να αποχωριστεί το πρωταρχικό αντικείμενο και συνεπώς το αρνητικό οιδιπόδειο, δίνοντας έμφαση στη συνεπαγόμενη άρνηση εγκατάλειψης της αρσενικής θέσης. Στην πορεία της ανάπτυξης, μια δεύτερη απογοήτευση από τον πατέρα στην παθητική ερωτική θέση, είναι δυνατόν να οδηγήσει σε επιστροφή στην αρσενική θέση και συχνά στην ομοφυλοφιλία. Για την Riviere (1929), η θηλυκότητα έχει τις ρίζες της στο στοματικό στάδιο, την πηγή της πρωταρχικής ευχαρίστησης, δηλαδή τη λήψη ενός παιδιού από τον πατέρα μέσω της θηλής, του γάλακτος, του πέους. Κατά την Deutch (όπως αναφέρεται σε Holmes, 2008), τα τρία δομικά στοιχεία της γυναικείας ταυτότητας είναι ο ναρκισσισμός, η παθητικότητα και ο μαζοχισμός. Το κορίτσι παραιτείται από την επιθετικότητά του, όταν έρθει σε επαφή με την τρυφερότητα του πατέρα. Η επιθετική ενόρμηση στρέφεται ενδογενώς συνθέτοντας έναν μαζοχιστικό χαρακτήρα, αντίβαρο στον οποίον αποτελεί ο ναρκισσισμός.

Κατά την Klein (1928), από την αρχή της ζωής ενυπάρχει στο κορίτσι μια πρώιμη και ασυνείδητη, θηλυκή γνώση του πέους του πατέρα. Η απόρριψη, από πλευράς του πατέρα, της επιθυμίας του κοριτσιού για το πέος και η ματαιώση που αυτή επιφέρει, συνεπάγονται φαλλικό φθόνο του πέους με εξιδανίκευση του αρσενικού οργάνου και εγκαθιστούν το φαλλικό στάδιο στο κορίτσι, καθώς και τον πυρήνα της οιδιπόδειας κατάστασης. Τα στοματικά – σαδιστικά και πρωκτικά – σαδιστικά στάδια είναι κρίσιμα στο κορίτσι, καθώς η μητέρα αποτελεί ένα φτωχό υποκατάστατο αυτού που θα συνιστούσε ένα κατάλληλο σεξουαλικό αντικείμενο. Η μητέρα βιώνεται κατά αυτόν τον τρόπο ως ματαιωτική και απορριπτική, ενώ το κορίτσι φοβάται την ανταπόδοση και την εκδίκησή της εναντίον του εσωτερικού του σώματός της. Επιπλέον, η μετάθεση του σαδισμού από τη μητέρα προς τον πατέρα δεν καθίσταται εφικτή, καθώς εκείνος είναι απαραίτητος ως ένα «πιο ώριμο» αντικείμενο αγάπης. Τα αρνητικά συστατικά της φαλλικής επιθυμίας πυροδοτούν άμυνες όπως σχάση στα γονεϊκά μερικά αντικείμενα, καθιστώντας τα ως ολικά καλά και ολικά κακά. Το κορίτσι είναι δυνατόν να παραμείνει περισσότερο στη συμβιωτική σχέση με τη μητέρα, ενώ η παρουσία του πατέρα είναι κρίσιμη κατά τον δεύτερο χρόνο της ζωής, καθώς αντιπροσωπεύει την εξωτερική πραγματικότητα και την τάση για αυτονομία.

Ως προς την εικόνα του φύλου της, το κορίτσι βασίζεται σε μια βιολογικά καθορισμένη θηλυκότητα, η οποία προάγεται ή εμποδίζεται από τις γονεϊκές ανταποκρίσεις, οδηγώντας σε ένα πλέγμα ταυτίσεων με χαρακτηριστικά φύλου της μητέρας και δευτερογενώς του πατέρα. Η απόκριση της μητέρας όσο και του πατέρα στο κορίτσι, συμπεριλαμβανομένης της φροντίδας και της μητρικής λειτουργίας, καλλιεργούν τον αστερισμό φύλου εαυτού, ο οποίος προηγείται του άγχους ενουχισμού ή του φθόνου του πέους (Barglow & Schaefer, 1976).

Ο φθόνος του πέους έχει, επιπλέον, περιγραφεί ως άμυνα απέναντι στον φόβο διείσδυσης, ως μέσο δηλαδή για το κορίτσι να απαρνηθεί την ευαλωτότητα που σχετίζεται με την παθητική θέση (Luquet-Parat, 1970). Επιπλέον, ο φθόνος του πέους έχει ιδωθεί ως αναπτυξιακή προοπτική κατά την οποία είναι δυνατή η αποδοχή για πολλαπλά νοήματα και ερμηνείες του φύλου (Benjamin, 1991).

Η Birksted-Breen (2005) κάνει λόγο για θετική και αρνητική θηλυκότητα, όπου στην πρώτη τοποθετεί την αναπαράσταση των εσωτερικών οργάνων του κοριτσιού και της δυνατότητάς της για μητρότητα, ενώ στη δεύτερη περιλαμβάνεται η έλλειψη και η απουσία του φαλλού, ως συμβόλου δύναμης και πληρότητας. Επιπλέον, η σημασία της κατοχής ενός καλού εσωτερικευμένου πέους είναι η ίδια και για τα δύο φύλα, καθώς αποτελεί ισοδύναμο της ψυχικής αμφισεξουαλικότητας και εχέγγυο της καλής ψυχικής λειτουργίας – ισορροπίας ανάμεσα σε αρσενικά και θηλυκά καλά αντικείμενα. Κατά την Bernstein (1990), η φύση των γεννητικών οργάνων του κοριτσιού ως ανοιχτά και διαπερατά, δημιουργεί δυσκολίες στον σχηματισμό μιας ψυχικής αναπαράστασης του σώματος με σαφή όρια και ως επακόλουθο περιπλέκει και τον σχηματισμό ορίων του Εγώ καθώς και τη συνεκτικότητα του αισθήματος του εαυτού.

Τα πρώιμα στάδια της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης του κοριτσιού, αναδεικνύουν τη σχέση με τη μητέρα ως θεμελιακής τάξης για το Εγώ και τη σχέση με τον πατέρα ως σημείο αναφοράς για την ταυτότητα και τη σεξουαλικότητά της.

2. Η διαμόρφωση της γυναικείας σεξουαλικής ταυτότητας μέσα από το προ-οιδιπόδειο και οιδιπόδειο σύμπλεγμα: ο ρόλος του πατέρα.

2.1. Ο πατέρας στην προ-γενετήσια φάση ανάπτυξης της κόρης

Μια πρώιμη φάση της ψυχοσεξουαλικής οργάνωσης με ιδιαίτερες συνιστώσες ως προς τη μετέπειτα εξέλιξη του υποκειμένου, αποτελεί η προ-γενετήσια ή προ-οιδιπόδεια φάση της ανάπτυξης. Σε αυτήν την περίοδο, η ασυνείδητη φαντασίωση του κοριτσιού περιλαμβάνει στοματικές και πρωκτικές συνιστώσες. Η μελέτη του ρόλου του πατέρα, πέραν της ιδιαίτερης

συμβολής του στα πρώιμα ψυχοσεξουαλικά στάδια του κοριτσιού, φέρει, επιπλέον, στο προσκήνιο τη διαδρομή που το κορίτσι διανύει με αφητηρία την πρωταρχική σχέση με τη μητέρα.

Ο Freud (1913) περιγράφει τον πατέρα στο μύθο της πρωτόγονης ορδής ως ναρκισσιστικό και τυραννικό, ο οποίος προκαλεί μίσος στα παιδιά του από την κατοχή των σεξουαλικών απολαύσεων και εν τέλει δολοφονείται και καταβροχθίζεται από αυτά. Όντας νεκρός, καθίσταται σύμβολο της τάξης και του νόμου, δίνοντας ώθηση στη δημιουργία της αναπαράστασης γενεών και της διάκρισής τους, ενώ επιπλέον συντελεί στο πέρασμα από τη φύση στον πολιτισμό. Ο Freud έκανε διάκριση ανάμεσα σε έναν πατέρα αρχαϊκό και ναρκισσιστικό, και έναν πατέρα ο οποίος φέρει την πατρική λειτουργία που συνδέεται περισσότερο με τον οιδιπόδειο αστερισμό. Η τομή ανάμεσα στον δολοφονημένο και τον νεκρό πατέρα έγκειται στη θυσία της σεξουαλικότητας και την εισαγωγή του οιδιποδείου συμπλέγματος. Στα πρώιμα στάδια της ανάπτυξης ενυπάρχουν, κατά τον Freud, αμφιθυμικά αισθήματα απέναντι και στους δυο γονείς. Η αγάπη και το μίσος προς τον πατέρα συνθέτουν την ιστορία του Οιδίποδα, που καταλήγει στη δολοφονία του (Perelberg, 2015).

Σε αντίθεση με τη μητρότητα, η οποία πιστοποιείται κατά τον Freud (1939) από τη μαρτυρία των αισθήσεων, η πατρότητα αποτελεί ισοδύναμο του πνεύματος και της λογικής. Η παρουσία του πατέρα σηματοδοτεί την υπερίσχυση της πνευματικότητας έναντι της σωματικότητας των αισθήσεων, που ενυπάρχει στην πρωταρχική σχέση με τη μητέρα. Κατά αυτόν τον τρόπο, η πατρική λειτουργία ορίζεται, ως τέτοια, μέσω της εισαγωγής της ικανότητας για συμβολοποίηση, καθώς ο πατέρας «είναι κρυμμένος, άορατος όπως ο θεός· κρύβεται ως μυστήριο στις απουσίες της μητέρας» (Perelberg, 2015).

Το θετικό οιδιπόδειο, κατά τον Freud (1925), συνιστά για το κορίτσι δευτερογενή σχηματισμό, ο οποίος επέρχεται όταν καταστεί συνειδητή η διάκριση των φύλων και το κορίτσι δεχτεί το γεγονός του δικού της ευνουχισμού. Προηγείται, κατά αυτόν τον τρόπο, ένα αρνητικό οιδιπόδειο, που συνίσταται στα τρυφερά αισθήματα προς τη μητέρα. Ο εν λόγω δεσμός είναι συχνά δύσκολο να εγκαταλειφθεί προς όφελος του πατέρα κάτι που είναι δυνατόν να έχει δύο ειδών συνέπειες: από τη μία πλευρά, το κορίτσι προσκολλάται στο πρώτο αντικείμενο αγάπης και το αρνητικό οιδιπόδειο, απαρνούμενο τον ευνουχισμό· από την άλλη πλευρά, εάν απογοητευτεί εκ νέου, από τον πατέρα, όντας σε μια παθητική σεξουαλική θέση, τότε συχνά επιστρέφει στην πρότερη «αρσενική της θέση» με πιθανή την εκδήλωση ομοφυλοφιλίας (Freud, 1931).

Ο πρώιμος δεσμός με τη μητέρα, προτού διαμεσολαβηθεί από τον πατέρα, γεννά άγχη πρώιμης τάξεως περί στοματικής καταβρόχθισης από τη μητέρα. Στον δεσμό αυτό, ενυπάρχουν παθητικές τάσεις (λήψη φροντίδας) σε εναλλαγή με ενεργητικές (παιχνίδι κοριτσιού π.χ. με κούκλες που ταΐζει). Οι διεγέρσεις τις οποίες το κορίτσι δέχθηκε σε αυτά τα πρώιμα στάδια (είτε στοματικά, είτε πρωκτικά και φαλλικά) από τη μητέρα και η μύησή της από αυτή στη σεξουαλική

ζωή, μεταφέρεται αργότερα στον πατέρα, ο οποίος ενδεχομένως να εμφανίζεται, φαντασιωσικά, ως σεξουαλικός διαφθορέας. Η μετάβαση στην ωριμότητα διανοίγεται με τη μεταβίβαση συναισθηματικών δεσμών από τη μητέρα προς τον πατέρα. Η εχθρική στάση προς τη μητέρα δεν έχει σε αυτό το στάδιο την ποιότητα της αντιζηλίας – αντιπαλότητας, την οποία προσδοκείται να λάβει στην πλήρη ανάπτυξη του οιδιποδείου. Τελικά, η αμφιθυμία απομακρύνει το κορίτσι από τη μητέρα. Η εγκατάλειψη της προ-οιδιπόδειας σχέσης του κοριτσιού με τη μητέρα συνοδεύεται από εγκατάλειψη της αρσενικότητάς της, και η μετάβαση στο νέο αντικείμενο-πατέρας, γίνεται μέσω εϋόδωσης παθητικών ενορμήσεων (Freud, 1931).

Σε αυτήν τη γραμμή σκέψης, η Deutch (1929) προσθέτει ότι το κορίτσι πραγματοποιεί τη στροφή στον πατέρα, ακολουθώντας τις παθητικές ενορμήσεις του, ενώ ερμηνεύει τη φαλλική δραστηριότητα του κοριτσιού ως ταύτιση με τον πατέρα. Η Horney (1925) υποστηρίζει ότι η επιδίωξη της αρσενικότητας στα πρώιμα στάδια λαμβάνει τον χαρακτήρα ενός δευτερογενούς φθόνου, με σκοπό να κρατηθούν μακριά οι γυναικείες τάσεις, ειδικά εκείνες που σχετίζονται με τον πατέρα.

Για την Klein (1945), ο πατέρας διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στο πρώιμο οιδιπόδειο σύμπλεγμα, μια πρώιμη φάση στην αναπτυξιακή πορεία του ατόμου, που η ίδια αναγνωρίζει πολύ πριν το οιδιπόδειο του Freud. Στο πρώιμο οιδιπόδειο σύμπλεγμα, ενυπάρχουν αμφιθυμία, στοματικές ενορμήσεις και αβέβαιη επιλογή σεξουαλικού αντικειμένου. Πιο συγκεκριμένα, οι δύο γονείς ποθούνται και μισούνται ταυτόχρονα, ενώ η επιθυμία αφορά στη σχέση τους. Το γονεϊκό ζεύγος γίνεται αντιληπτό ως αδιαφοροποίητο· αρχικά, ο πατέρας δεν διαχωρίζεται από τη μητέρα, και το πέος του είναι ενσωματωμένο ως μέρος του μητρικού σώματος. Σε αυτό το στάδιο, οι λιβιδινικοί και οι επιθετικοί στόχοι ποικίλλουν, ενώ εξίσου ποικίλλει και η επιλογή αντικειμένου. Η τελευταία δύναται να είναι τόσο ομόφυλη όσο και ετερόφυλη. Από την άλλη πλευρά, οι λιβιδινικοί στόχοι στο στάδιο αυτό αφορούν τόσο στοματικές όσο και πρωκτικές, ουρηθρικές αλλά και γενετήσιες επιθυμίες με διακυμάνσεις και παλινδρομήσεις ανάμεσά τους.

Το πρώτο αντικείμενο της επιθυμίας του βρέφους είναι σύμφωνα με την κλαϊνική θεωρία ο μητρικός μαστός που εμπρός σε διωκτικά και καταθλιπτικά άγχη, εναλλάσσεται με το πέος του πατέρα, ως αντικείμενο στοματικής επιθυμίας. Για το κορίτσι, η πρώιμη αυτή στοματική επιθυμία για ενσωμάτωση του πέους είναι, πέρα από ετερόφυλης, και ομόφυλης τάξης καθώς ισοδυναμεί με την επιθυμία της αφενός να τραφεί από το πέος και αφετέρου να διαθέτει δικό της πέος. Η στοματική αυτή ενσωμάτωση του πέους συνδέεται σύντομα με πρωκτικές, ουρηθρικές και εν τέλει γενετήσιες επιθυμίες ώστε να καταλήξει στην επιθυμία να λάβει, το κορίτσι, μωρά από τον πατέρα, κατόπιν συνουσίας (Segal, 1964).

Η Klein έδωσε έμφαση στην ενασχόληση και το ενδιαφέρον του μικρού κοριτσιού για το

εσωτερικό του σώματος τόσο του δικού της όσο και της μητέρας. Θεώρησε τη δημιουργικότητα που ενέχει το μητρικό σώμα ως πόλο έλξης για το μικρό κορίτσι, το οποίο, επιπλέον, φέρει την εγγενή αντίληψη ότι ο πατέρας διαμένει στο εσωτερικό της μητέρας. Βιώνοντας αισθήματα αποκλεισμού και οργής από τις σχέσεις μερών του σώματος της μητέρας και του πατέρα, το μικρό κορίτσι ωθείται σε επιθέσεις στο εσωτερικό της μητέρας ώστε να αρπάξει και να καταστρέψει την κοιλιά της μητέρας και τα περιεχόμενά της. Οι επιθέσεις αυτές προκαλούν φόβο αντεκδίκησης των επιθέσεων από την πλευρά της μητέρας στο σώμα του κοριτσιού. Η επιθετικότητα και η ματαιώση από τον απογαλακτισμό, όπως επίσης και η γενικότερη αμφιθυμία του βρέφους προς τα αντικείμενα, ωθούν στη στροφή προς ένα νέο αντικείμενο, τον πατέρα· στόχος αυτής της στροφής είναι η αποφυγή του φόβου αλλά και της αμφιθυμίας στη σχέση με το πρωταρχικό αντικείμενο. Η στροφή του κοριτσιού προς το αντικείμενο – πατέρας, περιγράφεται από την Klein ως φάση θηλυκότητας και ισοδυναμεί με την επεξεργασία καταθλιπτικών αγχών, που βρίσκονται στη βάση του απογαλακτισμού (σε Hinshelwood, 2004).

Στην προ-οιδιπόδεια προβληματική του κοριτσιού, η μητέρα βιώνεται ως παντοδύναμη και φαλλική, λόγω της κατοχής του πέους του πατέρα. Σύμφωνα με την Klein (1945), βάση της θηλυκότητας αποτελούν οι πρώιμες ταυτίσεις της κόρης με τη μητέρα, ενώ η στροφή προς τον πατέρα σχετίζεται με τη δεκτικότητα και τους παθητικούς στόχους του στοματικού και του πρωκτικού σταδίου. Η ενδοβολή του οιδιποδειακού αντικειμένου αγάπης – δηλαδή του πατέρα – προκαλεί σε αυτό το σημείο αισθήματα ενοχής, τα οποία αναδύονται ως αποτέλεσμα του σαδισμού. Το κορίτσι έχοντας βιώσει διωκτικό άγχος, για τις επιθέσεις στο μητρικό σώμα, βιώνει μίσος, ενοχή και φόβο απώλειας για τον μαστό, αισθήματα τα οποία μεταφέρονται στο πέος του πατέρα.

Οι φαντασιώσεις κατοχής πέους για το κορίτσι αφορούν ένα πέος αφενός καλό – τροφό και μέσο επανόρθωσης – και αφετέρου κακό – όπλο καταστροφικό, σαδιστικό – με το οποίο επιτίθεται στη μητέρα. Οι φαντασιώσεις επανόρθωσης του κοριτσιού αφορούν το πέος, που νιώθει ότι έχει κλέψει από τη μητέρα, ενώ ο πατέρας είναι ευνουχισμένος – από το ίδιο το κορίτσι – και ανίκανος να ικανοποιήσει τη μητέρα (σχήμα που απαντάται συχνά στη γυναικεία ομοφυλοφιλία) (Jones, 1927).

Για το κορίτσι, εάν η ταύτισή του με τη μητέρα συμβεί σε μια εποχή όπου κυριαρχούν οι στοματικές και πρωκτικές ενορμήσεις, τότε ο τρόμος ενός μητρικού Υπερεγώ θα οδηγήσει σε απώθηση αυτής της ταύτισης και εγκατάλειψη της ταύτισης με εκείνη· το κορίτσι ταυτίζεται τότε με τον πατέρα. Ωστόσο, το μίσος και ο ανταγωνισμός της μητέρας οδηγούν σε εγκατάλειψη της ταύτισης με τον πατέρα και στροφή σε αυτόν ως αντικείμενο για να προστατευτεί και να αγαπηθεί. Η ποιότητα δηλαδή της σχέσης πατέρα-κόρης αλλάζει από μερικό αντικείμενο πρώιμων στοματικών επιθυμιών, που σχετίζονται με τον θηλασμό (Jones, 1927), σε μια ταύτιση και έπειτα

μια σχέση αγάπης, δίνοντας φως στην οιδιπόδεια προβληματική (Klein, 1928).

Ο πατέρας βιώνεται κατά αυτήν την προ-οιδιπόδεια εποχή, ως προσάρτημα του σώματος της μητέρας. Το κορίτσι κατά τη στοματική φάση, όπου κυριαρχούν οι πρώιμες ταυτίσεις με το πρωταρχικό αντικείμενο, ενσωματώνει στοματικά την προ-οιδιποδειακή και παντοδύναμη μητέρα. Η ενσωμάτωση αυτή έχει περιγραφεί ως «η μητέρα μέσα μου» (“mother-in-me”) και αφορά μια μητέρα παντοδύναμη (Holmes, 2008). Η στοματική ενσωμάτωση που ενδέχεται να αφορά και τον πατέρα, συνιστά μια καταβρόχθιση, η οποία λαμβάνει παντοδύναμο χαρακτήρα (Etchegoyen, 2002).

Συνυφασμένο με προ-οιδιπόδειες καθηλώσεις είναι το μόρφωμα της φαλλικής μητέρας, το οποίο έχει περιγραφεί από τον André Green (2004), ως ισοδύναμο της αντιστροφής του οιδιποδείου συμπλέγματος και της ναρκισσιστικής σχέσης αντικειμένου. Πιο συγκεκριμένα, η φαλλική μητέρα βρίσκεται σε μια κλειστή σχέση με το βρέφος της, ανταλλάσσοντας και καταργώντας την έλλειψή τους, σε έναν ναρκισσισμό όπου αποκλείονται η πραγματικότητα και η πατρική εικόνα. Σε αυτήν τη σχέση κυριαρχούν οι πρωτογενείς διαδικασίες, η παθητικότητα επί της ενεργητικότητας, η επιθετικότητα επί του ερωτισμού, ο μητρικός φαλλός επί του πατρικού, ενώ δεν εμφανίζεται η αναπαράσταση του φαλλού ως αντικείμενο επιθυμίας της μητέρας για ένα τρίτο πρόσωπο, αυτό του πατέρα. Η αποτυχία αυτή συνεπάγεται την αδυναμία τριαδικοποίησης. Το εάν θα κυριαρχήσει μια φαλλική μητέρα και επικράτησουν καθηλώσεις σε μια εποχή όπου οι σχέσεις πραγματοποιούνται με μερικά αντικείμενα ή εάν θα ευνοηθεί μια τριγωνοποίηση και η μετέπειτα ανάδυση ενός οιδιπόδειου ιζήματος, εξαρτάται και από τη θέση του πατέρα σε αυτά τα πρώιμα στάδια της σεξουαλικότητας.

Το πέρασμα στον πατέρα, διανοίγει την ευκαιρία για απαρτίωση των επιθετικών αισθημάτων, του φθόνου και της ζήλειας του παιδιού, ενώ παράλληλα σημαίνει την ανακάλυψη του άλλου, της διαφοράς των φύλων και των γενεών καθώς και τη μετακίνηση από τη ναρκισσιστική παντοδυναμία σε μια ταυτότητα Υποκειμένου. Η φιγούρα του πατέρα φέρει το όριο του χρόνου και τοποθετεί στο προσκήνιο τη σύνδεσή του με τη μητέρα, τον αποχωρισμό του βρέφους από εκείνη και τα επακόλουθα αισθήματα κενού, μοναξιάς και θανάτου. Ο πατέρας εκτός από φιγούρα του Υπερεγώ, στηρίζει το ιδεώδες του Εγώ, εισάγει τον χώρο του συμβολισμού καθώς και την ικανότητα για αναπαράσταση, γλώσσα και σκέψη (Aisenstein, 2009).

Κατά τον πρώτο χρόνο της ζωής, ο πατέρας συμβάλλει στην απόκτηση εκ μέρους του βρέφους ενός ίδιου αισθήματος ταυτότητας (Greenacre, 1971· Leowald, 1951 σε Etchegoyen, 2002). Στο στάδιο αποχωρισμού – εξατομίκευσης, ο ρόλος του είναι κρίσιμος για την ανάπτυξη συμπεριφορών ανακάλυψης και για τις πρώιμες φαλλικές στάσεις, ενώ πιο καίρια είναι η θέση του κατά το επιμέρους στάδιο της επαναπροσέγγισης, όπου προάγει την αποκόλληση του Εγώ από την

παλινδρόμηση στη συμβίωση. Ο ρόλος του πατέρα στις αναπτυξιακές αυτές προκλήσεις είναι «να αφυπνά από τον ύπνο της συμβίωσης» (Mahler σε Sammuels, 1988). Ως ένα δεύτερο αντικείμενο ή το πρώτο αντικείμενο που έρχεται από την εξωτερική πραγματικότητα, ο πατέρας σημαίνει την απώλεια της μιμητικής ταυτότητας με τη μητέρα (Gaddini, 1976)· ως πραγματικό πρόσωπο, συνιστά την εναλλακτική στο αναπτυξιακό αδιέξοδο της ναρκισσιστικής αναστολής, ενάντια στο αμυντικό μεγαλείο της δυαδικής σχέσης (Barrows & Barrows, 2002)· «ως ξένος, ο πατέρας, είναι ταυτόχρονα ο άλλος αλλά και μέρος του εαυτού» (Levinas σε Aizenstein, 2009). Κατά τον Wisdom (όπως αναφέρεται σε Barrows & Barrows, 2002), η σχέση πατέρα-βρέφους έχει την ποιότητα της απο-προσκόλλησης και η ενδοβολή πέους περιγράφεται ως η αντίληψη του πατέρα που ενθαρρύνει την ανοχή της ματαίωσης. Η «εβδοβολή του πέους» θεωρείται μια κίνηση απαραίτητη ως προστασία από τη μητρική εγκόλπωση (Smirgel, 1986), καθώς και ως προς τη λύση των αμφιθυμικών αισθημάτων, σχάσεων και προβολών της παρανοειδούς-σχιζοειδούς θέσης και την επανόρθωση που θα επιχειρήσει το βρέφος στην καταθλιπτική θέση.

Πέραν της ξεχωριστής επιρροής τόσο του πατέρα, όσο και της μητέρας στην ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη, συνάμα οι γονείς αποτελούν το ζεύγος της πρωταρχικής σκηνής, φαντασίωση η οποία μέλλεται να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στη σεξουαλικότητα του κοριτσιού.

2.2. Πρωταρχική Σκηνή

Κατά τους Laplanche & Pontalis (1986, σελ. 403) η πρωταρχική σκηνή ορίζεται ως «η σκηνή της γονεϊκής συνουσίας, η οποία είτε έχει όντως παρατηρηθεί είτε εικάζεται μόνο και φαντασιώνεται από το παιδί, το οποίο μπορεί να χρησιμοποιεί για αυτό στοιχεία της πραγματικότητας, και ερμηνεύεται από το παιδί σαν πράξη βίας από την πλευρά του πατέρα».

Ο Freud περιγράφει την κατανόηση του παιδιού για τη γονεϊκή συνουσία ως επίθεση από την πλευρά του πατέρα στο πλαίσιο σαδιστικών και μαζοχιστικών συναλλαγών. Αρχικά, ο Freud (1905) περιέγραψε τον τραυματικό χαρακτήρα που λαμβάνει η παρατήρηση της γονεϊκής συνεύρεσης από το παιδί, η οποία ερμηνεύεται σύμφωνα με τις παιδικές σεξουαλικές θεωρίες ως πρωκτική συνουσία, ενώ θεώρησε την πρωταρχική σκηνή, αιτία διέγερσης και βάση του άγχους ευνουχισμού. Πέραν του τραυματικού της χαρακτήρα, ο Freud (1912-1913, 1939) αντιλαμβάνεται την πρωταρχική σκηνή ως στοιχείο της παρακαταθήκης των ασυνείδητων φαντασιώσεων κάθε ανθρώπου· κομμάτι που ανήκει στο παρελθόν, οντογενετικό ή φυλογενετικό, βρίσκεται ήδη στα ψυχικά περιεχόμενα του ατόμου και ερμηνεύεται μόνον, εκ των υστέρων.

Για την Melanie Klein (1928) τα αισθήματα ματαίωσης που απορρέουν από το στοματικό

και πρωκτικό στάδιο, σχετίζονται με ερωτήματα που τίθενται σε μια περίοδο όπου δεν υπάρχει λόγος, ερωτήσεις στις οποίες εμφολωρεί επιστημοφιλικό ενδιαφέρον και οιδιπόδεια περιέργεια. Η άγνοια του βρέφους για τις σεξουαλικές διεργασίες και η απορρέουσα ματαιώση συντελούν ώστε οι πρωκτικό-σαδιστικές του ενορμήσεις να συνδέονται με την επιστημοφιλία – την επιθυμία δηλαδή να μάθει. Η επιστημοφιλία εμφανίζεται σε αυτά τα πρώιμα στάδια και ωθεί το παιδί να σφετεριστεί το εσωτερικό της κοιλιάς της μητέρας, γεννώντας του την περιέργεια για το περιεχόμενό της ως σκηνή όλων των σεξουαλικών διεργασιών. Η Klein (σε Hinshelwood, 2008) περιέγραψε μια πρώιμη εκδοχή της πρωταρχικής σκηνής αυτήν της σύμπλοκης γονικής μορφής, που σχετίζεται με τις σεξουαλικές θεωρίες των παιδιών και αποτελεί μια εξ ολοκλήρου φαντασιστική μορφή - πραγματικότητα τόσο της ομαλής, όσο και της μη ομαλής ανάπτυξης του παιδιού.

Η φαντασίωση αυτή αφορά τα σεξουαλικά όργανα των γονέων μαζί, κλειδωμένα μόνιμα, σε μια βίαιη σεξουαλική συνεύρεση. Το παιδί νιώθει ότι οι γονείς ευχαριστιούνται με τρόπους στοματικούς, πρωκτικούς και γενετήσιους, τους οποίους εκείνο στερείται (καλή τροφή, καλά κόπρανα, καλό πέος) (Aron, 1995). Το βρέφος πραγματοποιεί ληστρικές επιθέσεις στο εσωτερικό του μητρικού σώματος από ματαιώση και ζήλεια, αλλά και από επιθυμία κατοχής των περιεχομένων του. Εκεί έρχεται σε επαφή με μια τρομακτική φαντασίωση, το πέος του πατέρα που διαμένει μόνιμα στο εσωτερικό του σώματος της μητέρας. Το βρέφος βιώνει φόβο και παράνοια για ανταπόδοση των επιθέσεων, ενώ η μορφή των γονέων που είναι ενωμένοι συνιστά μια βίαιη φιγούρα, η οποία προκαλεί τρόμο στις επιθέσεις της. Η σύμπλοκη γονική μορφή εκφράζεται ως «μητέρα με τον πατέρα μέσα της» ή ως «το μητρικό πέος και μάλιστα ένα πέος που κρύβεται στον κόλπο της μητέρας» (Klein σε Hinshelwood, 2008).

Η Joyce McDougall (1972) περιγράφει την πρωταρχική σκηνή ως ένα σύνολο φαντασιώσεων, που αφορούν τη σεξουαλική σχέση και την προσωπική μυθολογία, που έχει συγκροτήσει ο καθένας για την ανθρώπινη σεξουαλική σχέση, ιδιαίτερα για τη σχέση των γονεϊκών μορφοειδών. Η πρωταρχική σκηνή είναι δυνατόν να καταστεί αντικείμενο άρνησης, στη διαστροφή, όπως και η διαφορά των φύλων και οι εν γένει σχέσεις των γονέων· το πέος του πατέρα δεν παίζει ρόλο για την επιθυμία της μητέρας· τα γεννητικά όργανα δεν έχουν φτιαχτεί με σκοπό να αλληλοσυμπληρώνονται και δεν υπάρχει αμοιβαία επιθυμία. Στο παρασκήνιο της πρωταρχικής σκηνής βρίσκονται σε αυτές τις περιπτώσεις, ναρκισσιστικά τραύματα και άγχη κατακερματισμού. Στη γυναικεία ομοφυλοφιλία, «ο φαλλικός φραγμός» συνιστά προστατευτική ασπίδα για το κορίτσι έναντι της στοματικής – πρωκτικής προγενετήσιας μητέρας. Ο φαλλικός φραγμός είναι για το κορίτσι μια ταύτιση και δημιουργία ενός εσωτερικευμένου – εξωτερικευμένου αντικειμένου, που καταλαμβάνει πατρική θέση και αναπληρώνει τον συμβολικό φαλλό, ενώ ο πραγματικός πατέρας είναι απαξιωμένος ή νεκρός.

Στην πρωταρχική σκηνή διακρίνονται τόσο γενετήσιες όσο και προγενετήσιες συνιστώσες, όπου οι μεν συνδέονται με το οιδιπόδειο σύμπλεγμα, οι δε με φαντασιώσεις καταβρόχθισης. Στις τελευταίες εντάσσονται, επιπλέον, οι φαντασιώσεις βαμπερισμού (δηλ. γονείς οι οποίοι τρώνε ο ένας τον άλλον), η διαφυλική σύγχυση, η απώλεια αισθήματος ταυτότητας και η απώλεια αναπαράστασης σωματικών ορίων. Κατά την McDougall (1995), το παιδί οφείλει να παραιτηθεί και να συμβιβαστεί με την ανέφικτη διαφυλική επιθυμία να ενσαρκώνει και τα δύο φύλα και να κατέχει και τους δύο γονείς.

Ο Green προτείνει μια εκδοχή της πρωταρχικής σκηνής, με μια φαλλική μητέρα που έχει καταργήσει τον πατέρα για να αποσπάσει το πέος του. Αυτή η σκηνή λαμβάνει διωκτική χροιά και απομακρύνει το παιδί από το σώμα της μητέρας. Από την άλλη πλευρά, στη νεκρή μητέρα, η πρωταρχική σκηνή είναι θανάσιμη: η μητέρα έχει καταληφθεί ή φονευθεί από τον πατέρα (Green σε Duparc, 1996).

Για τον Meltzer (1979) το σχήμα της πρωταρχικής σκηνής περιλαμβάνει τους εξής όρους: έναν πατέρα, μια μητέρα, ένα αγόρι, ένα κορίτσι, ένα μωρό στο εσωτερικό της μητέρας και μια καταστροφική πλευρά του εαυτού. Το κορίτσι και το αγόρι αντιμέτωπα με τις διεγέρσεις, που απορρέουν από τη μαρτυρία της πρωταρχικής σκηνής, επιχειρούν να λύσουν την οιδιπόδεια ζήλεια, το μίσος και τις ανικανοποίητες επιθυμίες τους με έναν από τους ακόλουθους τρόπους: είτε με το να εισέλθουν στην πρωταρχική σκηνή μεταμφιεσμένοι σε μωρά στην κοιλιά της μητέρας, είτε με το να “φτιάξουν έναν μικρό γάμο ανάμεσα τους”, ως μίμηση του γονεϊκού ζευγαριού. Αυτές οι λύσεις υποκινούνται τόσο από αγνά κίνητρα όσο και από ζήλια και μίσος.

Η πρωταρχική σκηνή θεωρήθηκε ως ένας πρώιμος ψυχικός οργανωτής, που συνδέει τον ναρκισσισμό με τις σχέσεις αντικειμένου (Ikonen & Rechartt σε Aron, 1995). Η φαντασίωση αυτή περιέχει διπλές και εναλλασσόμενες ταυτίσεις του παιδιού και με τους δύο συμμετέχοντες σε αυτήν (Edelheit, 1974), ενώ παράλληλα λειτουργεί διαμορφώνοντας στοιχεία του ψυχισμού όπως ο σεξουαλικός ρόλος και η σεξουαλική ταυτότητα (Blum, 1979).

Κατά τον Britton (1989) η αρχική αναγνώριση της γονεϊκής σεξουαλικής επαφής περιλαμβάνει εγκατάλειψη της μοναδικής κατοχής της μητέρας και προκαλεί αίσθημα απώλειας, το οποίο δύναται να καταστεί διωκτικό σε περίπτωση μη ανοχής του. Στη συνέχεια, η οιδιπόδεια κατάσταση θέτει στο προσκήνιο την αναγνώριση της διαφοράς ανάμεσα στη σχέση των γονέων και τη σχέση γονέων – παιδιού, η πρώτη από τις οποίες είναι γενετήσια και δημιουργική, ενώ η δεύτερη όχι. Η επαφή του παιδιού με τη σχέση των γονέων, αντιληπτικά ή φαντασιωσικά, σε μια εποχή όπου δεν έχει εγκατασταθεί ασφαλής σχέση με τη μητέρα, θα οδηγήσει στην εμφάνιση μιας πρώιμης μορφής οιδιποδείου συμπλέγματος. Ανάμεσα στο θετικό και το αρνητικό οιδιπόδειο υπάρχει μια κίνηση συνεχώς παλίνδρομη, έως ότου αυτή η εκκενωτική αιώρηση διακοπεί από την

πλήρη αναγνώριση της σεξουαλικής σχέσης των γονέων, της διαφορετικής τους ανατομίας και της ίδιας της φύσης του παιδιού. Επιπλέον, το οιδιπόδειο τρίγωνο, ορίζει έναν χώρο «τριαδικό», όπου εσωκλείονται τρία πρόσωπα με όλες τις πιθανές σχέσεις μεταξύ τους: τη συμμετοχή σε μια σχέση όπου ο άλλος παρατηρεί αλλά και την παρατήρηση της σχέσης ανάμεσα σε άλλους δύο.

Στις παθολογίες όπου η πρωταρχική σκηνή γίνεται αντικείμενο απάρνησης (οριακές παθολογίες και ψυχώσεις), κύριο μέλημα είναι να αποφευχθεί ένα αμάλγαμα από τις μητρικές και πατρικές ποιότητες στο εσωτερικό του ατόμου. Το αμάλγαμα αυτό θα ισοδυναμούσε με ένα καλό μητρικό αντικείμενο, το οποίο ωστόσο θα είχε εγγενώς μια αντίφαση: μια παρουσία που μετέτρεψε όλες τις καλές ποιότητές του σε δόλιες (Britton, 1989). Για το αμάλγαμα της μητέρα με τον πατέρα κάνει λόγο και ο David (1970), σε αυτό που ονομάζει μητρικό πέος και αποτελεί μια κατασκευή από την πρωταρχική σκηνή ή αλλιώς την ένωση πατέρας-μητέρα. Αυτή η κατασκευή λειτουργεί εν είδει προδιάθεσης για μια αμφισεξουαλική δομή, να ταυτίζεται δηλαδή κάποιος τόσο με αρσενικούς όσο και με θηλυκούς ρόλους.

Ο Ogden (1989) προτείνει μια αναπτυξιακή διαδρομή της πρωταρχικής σκηνής από μια προ-οιδιπόδεια φαντασίωση μερικών αντικειμένων στο επίπεδο της παρανοειδούς-σχιζοειδούς θέσης προς μια πιο απαρτιωμένη μορφή στην καταθλιπτική θέση, όπου η πρωταρχική σκηνή βιώνεται ως σχέση του εαυτού με ολόκληρα αντικείμενα σε οιδιπόδειο επίπεδο. Αρχικά, οι φαντασιώσεις του βρέφους αφορούν μια μυστηριώδη σεξουαλική σχέση των γονέων με βία και μάχες, δίχως την αναγνώριση του εαυτού του ως «συγγραφέα» της εμπειρίας του, με τις σκέψεις και τα συναισθήματά του να συμβαίνουν σε «συγκεκριμένο» (concrete) επίπεδο. Σε μεταγενέστερο στάδιο και με την είσοδο του στην καταθλιπτική θέση, το βρέφος αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως αυτόν που ερμηνεύει τα γεγονότα και είναι πλέον σε θέση να ταυτιστεί με κάθε έναν γονιό και να καταστήσει καθέναν από τους δύο, αντικείμενο αγάπης. Υπάρχει πλέον το αίσθημα μιας διακριτής υποκειμενικότητας στο βρέφος και δεν απειλείται από συγχώνευση ή απώλεια της ταυτότητάς του.

Για τον Aron (1995), το παιδί ως «οιδιπόδειος μάρτυρας» ενδέχεται να ταυτιστεί και με τις δύο πλευρές της σκηνής, την αρσενική και τη θηλυκή, τροπή η οποία επιφέρει σύγχυση και επίταση των αγχών ευνουχισμού και του φθόνου του πέους και οδηγεί περαιτέρω σε σχάση ή απώθηση της αμφισεξουαλικότητας. Η σύπλοκη γονική μορφή μεταμορφώνεται και κινείται προς την απαρτιωμένη μορφή της, την πρωταρχική σκηνή, με την έλευση της καταθλιπτικής θέσης, κίνηση που σταθεροποιεί το αίσθημα του εαυτού ως δίφυλου. Τα δύο αυτά συστατικά στοιχεία της εμπειρίας ενδέχεται να λειτουργούν και συγχρονικά. Η σύμπλοκη γονική μορφή, από τη μία πλευρά, επιτρέπει όλα τα είδη σεξουαλικών και επιθετικών διευθετήσεων: αμφιφυλόφιλους, ομοφυλόφιλους συνδυασμούς και μη γενετήσια σεξουαλικότητα. Από την άλλη πλευρά, η πρωταρχική σκηνή ρυθμίζει τις σχέσεις αντικειμένου και τις σχέσεις ανάμεσα στις φαντασιώσεις

θηλυκού και αρσενικού εαυτού.

Η γνώση της σχέσης ανάμεσα στη μητέρα και τον πατέρα σχετίζεται, επιπλέον, με το άγχος ευνουχισμού, το οποίο συνιστά και για τα δύο φύλα ισοδύναμο της ετερότητας, της μη ολοκλήρωσης και συνειδητοποίησης των ανθρώπινων ορίων· η παντοδυναμία που χαρακτηρίζει την προ-οιδιπόδεια φάση του παιδιού, φθίνει με την ανάδυση αυτής της γνώσης (Briksted Breen, 2009).

Στη γυναικεία ανάπτυξη, η φαντασίωση της πρωταρχικής σκηνής συνδέεται με τις διεργασίες ταύτισης, θέτοντας τα θεμέλια της γυναικείας αμφισεξουαλικότητας. Η φύση του κοριτσιού έχει περιγραφεί ως αμφισεξουαλική καθώς το κορίτσι κινείται ανάμεσα στον πατέρα και τη μητέρα και επιθυμεί και τους δύο (Deutch σε Holmes, 2008). Οι σαδιστικές επιθέσεις του κοριτσιού προς τον πατέρα, η επιθυμία να τον ευνουχίσει και η ταύτιση μαζί του στην υπηρεσία της μητέρας, πραγματοποιούνται ενώπιον μιας πρωταρχικής σκηνής όπου το “φυλαχτό” και των δύο γονέων είναι το πέος του πατέρα (Riviere, 1929).

Κατά την Holmes (2008), το κορίτσι ενδοβάλλοντας τον οιδιπόδειο πατέρα ταυτίζεται αφενός με την επιθυμία του να καθυποτάξει τη μητέρα, ουδετεροποιώντας έτσι την παντοδυναμία της εσωτερικευμένης μητέρας, αφετέρου βιώνει σύγκρουση ανάμεσα στα ενδοβεβλημένα αντικείμενα πατέρας – μητέρα. Στον εσωτερικό κόσμο του κοριτσιού, ως έναν βαθμό και τα τρία στοιχεία (πατέρας-μητέρα-εαυτός) είναι υποκείμενα. Με την εσωτερίκευση τόσο της μητέρας όσο και του πατέρα, το κορίτσι αποκτά πρόσβαση αφενός σε μία παντοδύναμη μητέρα και αφετέρου σε έναν πατέρα φαλλικό. Η διπλή αυτή ταύτιση θέτει τον αμφισεξουαλικό χαρακτήρα που είναι σύμφυτος της θηλυκότητας, ενώ παρέχει μια ευρεία δυνατότητα για ταυτίσεις και μια πλούσια φαντασιωσική ζωή.

2.3. Ο πατέρας στον οιδιποδειακό αστερισμό του κοριτσιού

Και για τα δύο φύλα, το οιδιπόδειο σύμπλεγμα αφορά την επιθυμία και την ταυτότητα του υποκειμένου (McDougall, 1970). Ο αστερισμός του οιδιποδείου εισάγει έναν τρίτο όρο στην πρότερη συμβιωτική δυάδα, ρόλο που καλείται να τον αναλάβει ο πατέρας. Για την Perelberg (2015), ο πατέρας είναι το τρίτο στοιχείο, που θεσμοθετεί την απαγόρευση της αιμομικτικής σχέσης με τη μητέρα, όριο που εισάγεται με τη μετακίνηση από τον δολοφονημένο, στον «νεκρό» πατέρα. Η μελέτη του ρόλου του πατέρα στις πρώιμες και ύστερες τριγωνοποιήσεις του οιδιποδείου συμπλέγματος στο κορίτσι αναδεικνύει τον κρίσιμο χαρακτήρα του.

Ως μια γενική ψυχαναλυτική παραδοχή, το οιδιπόδειο σύμπλεγμα συνιστά το ουσιαστικό πλαίσιο αναφοράς για την ψυχολογική και τη σεξουαλική ανάπτυξη (Barglow & Schaefer, 1976).

Κατά τον Fain (1971), η ερωτική επιθυμία της μητέρας για έναν πατέρα – εραστή την ωθεί ώστε να επισπεύσει ή να καθυστερήσει την επανασύνδεσή της με το βρέφος της. Ως εκ τούτου, διαμορφώνεται μια λογοκρισία στο παιδί, κατά την οποία η απαγορευμένη πρόσβαση στη μητέρα δίνει χώρο στην αυτο – ερωτική επένδυση του εαυτού και την ταύτιση του παιδιού με την επιθυμία της μητέρας για έναν πατέρα.

Σύμφωνα με τον Ernst Abelin (1980), η ιδιότητα του εαυτού αποκτάται όταν αναγνωριστεί ο εαυτός ως υποκείμενο της επιθυμίας για το λιβιδινικό αντικείμενο· η επιθυμία αυτή δεν μπορεί να ιδωθεί, ωστόσο, παρά μόνο σε ένα τριαδικό σχηματισμό, όπου το βρέφος αντιλαμβάνεται ότι το ένα αντικείμενό του, επιθυμεί το άλλο του αντικείμενο. Αισθήματα αποκλεισμού αναδύονται, καθώς το βρέφος αναγνωρίζει στην επιθυμία του ανταγωνιστή για το αντικείμενο, τη δική του ματαιωμένη επιθυμία για το ίδιο αντικείμενο. Η αδυναμία του βρέφους να ενεργήσει, το οδηγεί να φανταστεί εαυτόν στη θέση του ανταγωνιστή του.

Στον αστερισμό του οιδιποδείου περιλαμβάνεται η πατροκτονία, στη βάση της οποίας ενδέχεται να αναπτυχθεί σύγχυση μεταξύ πραγματικότητας και φαντασίωσης. Κατά τον Burgner (1985), το συμβολικό αποτέλεσμα της πατροκτονίας και της αιμομιξίας απαντάται σε παιδιά με έναν απόντα πατέρα και μια διαθέσιμη μητέρα, τα οποία εμμένουν σε τρόπους συμπεριφοράς από τις πιο πρώιμες φάσεις της ανάπτυξης, ενώ δεν κυριαρχεί σε αυτά η φαλλική οιδιπόδεια οργάνωση. Στα παιδιά αυτά, ο δεσμός με το πρωταρχικό αντικείμενο παραμένει σχετικά अपαράλλακτος και η οιδιπόδεια φάση παραμορφώνεται. Σε αυτές τις περιπτώσεις, στοιχεία από προ-οιδιπόδεια αναπτυξιακά στάδια, όπως πρώιμοι φόβοι για την απώλεια αντικειμένου και επιθυμίες υποκινούμενες από τα άγχη για εγγύτητα, αντανακλώνται στην οιδιπόδεια κατηγορία.

Το παιδί κατέχει τον πατέρα μέσω ταύτισης, κάτι που συνεπάγεται μια αμφιθυμική σχέση αγάπης και μίσους. Η ταύτιση όμως ως ψυχική εργασία διανοίγει τον δρόμο για την ετερότητα· κατά αυτόν τον τρόπο, το κορίτσι εγκαταλείπει την οιδιπόδεια επιθυμία για τον πατέρα και ταυτίζεται μαζί του. Η ποιότητα του ρόλου του πατέρα είναι κατά συνέπεια, διττή: αφενός είναι αυτός που σαγηνεύει και αφετέρου ο εγγυητής του νόμου (Levinas σε Aisenstein, 2012) .

Κατά τον Ogden (1987), η μητέρα απαντά στα τρυφερά αισθήματα της κόρης της με τη δική της ασυνείδητη παιδική τρυφερότητα, με την οποία είχε ξεκινήσει να ερωτεύεται (η μητέρα) τον δικό της πατέρα. Μέσω αυτής της σχέσης, η μητέρα ενσαρκώνει για τις ανάγκες της κόρης της τον ρόλο του πατέρα, επιτρέποντας στην τελευταία να πειραματιστεί με το ενδιαφέρον της για τον πατέρα, δίχως να εγκαταλείψει τη μητέρα. Η μητέρα λειτουργεί ως ένα «οιδιπόδειο μεταβατικό αντικείμενο», επιτρέποντας στον εαυτό της να αγαπηθεί από την κόρη της ως εάν να ήταν άνδρας, διαμεσολαβώντας τη σχέση πατέρα – κόρης μέσω της δικής της σχέσης με τον πατέρα της.

Κατά την Laufer (1993), η σχέση του κοριτσιού με το σώμα, η γνώση του εσωτερικού και

των οπών του, θα διευκολύνει ή θα παρεμποδίσει την απομάκρυνση της από τη μητέρα. Στο οιδιπόδειο σύμπλεγμα, η σχέση με τον πατέρα θα εξαρτηθεί από τον χώρο που το κορίτσι θα επιτρέψει ανάμεσα σε εκείνη και την εσωτερικευμένη μητέρα. Ο Burch (1993), επικαλούμενος τον μύθο της Περσεφόνης, συμπεραίνει ότι ο ρόλος που επιτελεί το αρσενικό (Άδης) στον μοναδικό δεσμό ανάμεσα σε μητέρα και κόρη (Δήμητρα – Περσεφόνη) είναι αυτός της παραβίασης. Η κίνηση της κόρης (Περσεφόνης) συνίσταται σε μια ταλάντευση ανάμεσα σε δύο κόσμους (πάνω – κάτω κόσμος, μητέρα – πατέρας) και κατά μια έννοια προσομοιάζει τη θεώρηση της θηλυκής σεξουαλικότητας ως ένα συνεχές ανάμεσα στην αποκλειστική ετεροφυλοφιλία και την αποκλειστική ομοφυλοφιλία, με μια σειρά αμυντικών διεργασιών να αναδεικνύουν την πολλαπλότητά της.

Η τριαδικότητα υπάρχει εξ αρχής, σύμφωνα με τον Green (2004), καθώς εντός της δυάδας υπάρχει ο τρίτος όρος στη σκέψη της μητέρας, ο οποίος αναδύεται στο πλαίσιο ενός οιδιπόδειου σχηματισμού, ως ψυχική συνέπεια της διαφοράς των φύλων και των γενεών. Κατά τον Green, η σχέση πάθους ανάμεσα στη μητέρα και το βρέφος δεν καταλήγει σε ύβρι και αλαζονεία, εάν διαμεσολαβηθεί από το πάθος μιας γυναίκας προς έναν άνδρα και την ανακάλυψη του Άλλου. Η τριγωνοποίηση που διαμορφώνεται από την ύπαρξη του πατέρα, εμφανίζει τον άλλον του αντικειμένου, ως πρότυπο για τη δόμηση της ταύτισης και τη λειτουργία του ιδεώδους. Ο πατέρας ενσαρκώνει τον ρόλο της άρνησης, του “όχι” και δίνει τέλος στη συγχυτική δυάδα, ενώ ταυτόχρονα θέτει τον εαυτό του ως αποζημίωση στον αποχωρισμό, ως ένα άλλο πλάσμα για να αγαπήσει και να αγαπηθεί (Green, 2009).

Η στροφή, που πραγματοποιεί το κορίτσι προς τον πατέρα, εισάγει μια σχάση ανάμεσα στην αυτονομία και τη σεξουαλικότητα. Κατά την Holmes (2008), είναι μια κίνηση εγγενώς προβληματική: ο πατέρας λόγω της δικής του οιδιποδειακής απο-ταύτισης από τη γυναίκα, δεν συμπεριφέρεται στην κόρη ως ξεχωριστό υποκείμενο. Κατά αυτόν τον τρόπο, η ματαιώση που το κορίτσι λαμβάνει από τον πατέρα, ωθεί ώστε να στρέψει τις ενορμήσεις της, σεξουαλικές και επιθετικές, προς εαυτόν. Η σεξουαλική απόρριψη του πατέρα δεν είναι τόσο τραυματική για το κορίτσι, όσο η άρνηση του για την ταύτισή της με την ιδεώδη αυτονομία και σεξουαλικότητα που αναπαριστά το πέος του (Benjamin, 1988).

Το τρίτο αντικείμενο πατέρας είναι απαραίτητο, ώστε να διανοιχθεί χώρος για τον συμβολισμό. Ο πατέρας μεταδίδει την ικανότητα για δημιουργία και φέρει την πρώτη ματιά ολότητας και απαρτίωσης στο παιδί. Το αδιαπέραστο μίσος και η επιθετικότητα του παιδιού ενδέχεται να απαρτιωθούν ενώπιον αυτής της αναπτυξιακής ευκαιρίας, ωστόσο όταν αυτές οι διεργασίες δεν ευοδωθούν, εμφανίζονται δυσκολίες στο παιδί ως προς την ανακάλυψη του εαυτού, καθώς και της δυνατότητάς του να αποδώσει νόημα στη ζωή του. Ο πατέρας είναι εκείνη η

αναφορά, που επιτρέπει στο παιδί να μετακινηθεί από την παιδική και ναρκισσιστική παντοδυναμία σε μια ταυτότητα Υποκειμένου (Anzieu – Premmeur, 2009).

Η υποστήριξη των επιθετικών ενορμήσεων του παιδιού και η υποβοήθησή του στο πένθος της σχέσης με το μητρικό αντικείμενο, πραγματοποιούνται στο πλαίσιο της πατρικής λειτουργίας, με ιδιαίτερη σημασία στις περιπτώσεις υπερεπένδυσης της μητέρας, όπου το παιδί εξωθείται να φέρει το βάρος των σεξουαλικών και επιθετικών της ενορμήσεων. Η πατρότητα ως λειτουργία εξυπηρετεί την ατομικοποίηση, την αυτονομία και την ανεξάρτητη λειτουργία (Barrows & Barrows, 2002). Η επιθυμία της μητέρας για άνευ όρων αγάπη και φροντίδα στη σχέση με το βρέφος της, είναι στο βάθος διαστροφική, με κίνδυνο τη διαγενεακή μετάβαση της ασυνείδητης φαντασίωσης του γονέα προς το βρέφος. Ο πατέρας θέτει τον εαυτό του ως φορέα της τριτότητας, τόσο ως φυσικό πρόσωπο όσο και εντός του ψυχικού κόσμου της μητέρας (Perelberg, 2015).

3. Η απουσία του πατέρα

Για τον Freud (1913), ο νεκρός πατέρας είναι σύμβολο της τάξεως και του νόμου απαγόρευσης κατά της αιμομιξίας. Σύμφωνα με την Perelberg (2015), στο έργο του Freud παρουσιάζεται η διαφορά του δολοφονημένου και του νεκρού πατέρα· η διαφορά αυτή έγκειται στο ότι ο πρώτος είναι ναρκισσιστικός και παντοδύναμος, ενώ ο δεύτερος συνδέεται με τη συμβολοποίηση και προσφέρει τη δυνατότητα για ταυτίσεις και την αναπαράσταση των γενεών, του νόμου και του πολιτισμού. Η κίνηση από τον δολοφονημένο στον νεκρό πατέρα, ισοδυναμεί με τη συγκράτηση της επιθυμίας και τη θυσία της σεξουαλικότητας.

Η απαρχή της έννοιας της απουσίας εντοπίζεται στη σκέψη του Freud, όπου συνδέεται με την ψευδαισθητική ικανοποίηση και το αρνητικό τραύμα. Σύμφωνα με την επισκόπηση της Χαλκιά (2016), στη θεωρία σχέσεων αντικειμένου, η απουσία περιγράφεται ως «άδειο» για την Klein, ως «κακή παρουσία» από τον Bion, ως «τρύπα» για την Bick, «κενό» για τον Grotstein ενώ για τον Green στην απουσία ενυπάρχει μια δομική λειτουργία, αυτή της «αρνητικής ψευδαίσθησης» και μια καταστροφική, η «εργασία του αρνητικού».

Ο πατέρας στην τριαδική κατάσταση εγγράφεται ως ένα στοιχείο απουσίας. Στη δομική σχέση μητέρας – βρέφους ο ψυχικός χώρος, που ο πατέρας καταλαμβάνει στη σκέψη της μητέρας, εξαρτάται από το πως τοποθετείται ο πατέρας στις οιδιποδειακές φαντασιώσεις της δικής της παιδικής ηλικίας (Green σε Perelberg, 2015).

Κατά την Perelberg (2015), η εξάλειψη του πατέρα απαντάται σε ένα εύρος ψυχοπαθολογίας, όπως η ψύχωση, η διαστροφή και οι εκδηλώσεις βίας, όπου η δολοφονία του πατέρα είναι συμβολική. Πέραν της βίας, ο μαζοχισμός είναι μια άλλη εκδήλωση, που σχετίζεται με

τον αποκλεισμό στη σχέση με τον πατέρα, την αδυναμία κατανόησης της θέσης του στην πρωταρχική σκηνή και την άρνηση της διαφοράς των φύλων.

Ένας πατέρας, που απομακρύνεται ή αλλάζει όταν η κόρη μεγαλώνει, «μπορεί να επιφέρει θανάσιμα αποτελέσματα στην επιθετικότητά της, τη φιλοδοξία της, καθώς και την επιθυμία της για δύναμη» (Harris, 2008, σελ.41). Κατά τον Green (2009), λόγω της αδυναμίας – ανεπάρκειας του πατέρα, η κόρη νιώθει ότι αφήνεται στο έλεος ενός εσωτερικού τρομακτικού μορφοειδώλου της μητέρας. Σε αυτή την περίπτωση, ένας τομέας της πραγματικότητας, που υφίσταται απάρνηση, αφορά τη διάκριση των φύλων, με τα κενά στη μνήμη και τη σιωπή να αποτελούν ιδιαίτερες εκδηλώσεις αυτής της αμυντικής διεργασίας.

Κατά τον Green (2009) στην περίπτωση, που ο πατέρας αγνοεί την ύπαρξη του παιδιού, ενδέχεται να δημιουργηθούν μαζοχιστικές καθηλώσεις και να προκύψει το αίσθημα του κενού. Ο Green δίνει έμφαση στην εγκατάλειψη της δυάδας εκ μέρους του πατέρα, ο οποίος δύναται να παραμένει τεχνητά παρών, ωστόσο όχι εσωτερικά. Το παιδί δεν βρίσκεται σε επαφή μαζί του ως υπάρχον πρόσωπο και αυτός συνιστά μια άλλη όψη του χαμένου πατέρα: μια έννοια τεχνητή και κατασκευασμένη, δίχως εσωτερική απήχηση. Ο πατέρας δεν έχει απαρτιωθεί εσωτερικά, ενώ η ανάγκη για εκείνον και την προστασία του είναι έντονη. Δεν γίνεται λόγος σε αυτές τις περιπτώσεις για δολοφονία του πατέρα, αλλά για απόσβεση της ζωής του (“deadening of his life to come”). Η μητέρα έχει εξοβελίσει τον πατέρα και σφετεριστεί τις πατρικές του ιδιότητες, ενώ είναι δυνατόν να χρησιμοποιεί το παιδί ως διαστροφικό παιχνίδι. Η μητέρα κατευθύνει προς το παιδί επενδύσεις αγάπης και μίσους, που προορίζονταν για τον πατέρα, αισθήματα τα οποία γίνονται καταστροφικά. Ο πατέρας δεν είναι φαντασιωσικό αντικείμενο, είναι νεκρό αντικείμενο, κρατημένο τεχνητά στη ζωή, κατά την παιδική ηλικία.

Το μόρφωμα του εξιδανικευμένου και παντοδύναμου πατέρα διαδέχεται, με την πάροδο του συμπλέγματος του ευνουχισμού, ο νεκρός πατέρας. Εάν αυτός ο σχηματισμός δεν ευοδωθεί, ενδεχομένως προκύπτουν κλινικές εκδηλώσεις παράνοιας ή σεξουαλικές διαστροφές με σκοπό την απάρνηση της διαφοράς των φύλων και του ευνουχισμού (Aisenstein, 2009).

Ένας πατέρας απών ή μη διαθέσιμος, στερεί από τα παιδιά του την αρωγή που προσφέρει ένας τρίτος, κατά τον αγώνα ανάδυσης από το δυαδικό δράμα: η μητέρα παραμένει σε αυτές τις περιπτώσεις επιθετική και φαλλική (Grenspan, 1982). Η φιγούρα του πατέρα ωθεί το βρέφος να έρθει αντιμέτωπο με το κενό στον αποχωρισμό από τη μητέρα, τη μοναξιά, τον θάνατο και το όριο του χρόνου. Όταν η λειτουργία του πατέρα ως τρίτου αποτυγχάνει, το παιδί δεν μπορεί να ανακαλύψει τον εαυτό του και γίνεται επιτακτική η ανάγκη αναζήτησης ενός νοήματος (Anzieu – Premmeur, 2009).

Κατά τους Braunschweig & Fain (σε Target & Fonagy, 2002), μια μορφή απάρνησης του

πατέρα και του ρόλου του στο προ-οιδιπόδειο τρίγωνο ωθεί σε αμυντική σχέση του Εγώ· η απάρνηση του πατέρα ακολουθείται από την εξιδανίκευση προ-οιδιπόδειων τρόπων στις σεξουαλικές σχέσεις της διαστροφής (Smirgel 1970). Ο πατέρας παρά τη φυσική του παρουσία είναι δυνατόν να βιωθεί ως συμβολικά χαμένος, απών ή νεκρός στον εσωτερικό κόσμο του παιδιού (McDougall σε Target & Fonagy, 2002)· «ο απών πατέρας έχει έναν χώρο: τον θυμάται κανείς ως μη διαθέσιμο» (Target & Fonagy, 2002, σελ.52).

Μελέτες με παιδιά τα οποία έχουν ως βίωμα την απώλεια του πατέρα (Burgner, 1985) υποδεικνύουν ότι οι πρωτογενείς ναρκισσιστικές διεργασίες στην ανάπτυξη του εαυτού και τη σεξουαλική ταυτότητα αναβάλλονται, ενώ παρατηρείται αμφιθυμική προσκόλληση των παιδιών αυτών στο πρωταρχικό αντικείμενο. Η εμπειρία της αναπτυξιακής φάσης της επαναπροσέγγισης, εν απουσία του πατέρα, είναι δυνατόν να υποστεί ρήγμα στην περίπτωση που η μητέρα είναι καταθλιπτική, θυμωμένη ή άπληστη, και να λάβει διωκτικό χαρακτήρα (Herzog – Solint σε Target & Fonagy, 2002).

Περαιτέρω μελέτες παιδιών με έναν απόντα πατέρα, καταδεικνύουν ότι η εσωτερίκευση των γονεϊκών ενδοβολών γίνεται σε προ-οιδιπόδειο επίπεδο χωρίς συνεκτική οιδιπόδεια οργάνωση και συχνά οδηγεί σε αυστηρό σχηματισμό Υπερεγώ, κατεστραμμένες ναρκισσιστικές και σεξουαλικές ταυτίσεις. Παράλληλα, επικρατεί στα παιδιά αυτά η προτίμηση για μια σχέση δυαδική, καθώς το τριαδικό σενάριο θέτει την απειλή του αποκλεισμού, της απόρριψης και της υποτίμησης. Η δυαδική σχέση φέρει την ποιότητα του αδιαφοροποίητου και εκδηλώνεται στη μεταβίβαση ως η επιθυμία του αναλυόμενου να λειτουργήσει ο αναλυτής τόσο ως μητέρα, όσο και ως πατέρας (Bergman, 2000). Αποτελέσματα από παρόμοιες μελέτες κοριτσιών με απόντα πατέρα, καταδεικνύουν τη δόμηση μιας θηλυκής πυρηνικής ταυτότητας φύλου στην οποία ενυπάρχουν δυσκολίες στις σεξουαλικές σχέσεις με τους άνδρες· ο ρόλος του πατέρα αποδεικνύεται κρίσιμος στη διαμόρφωση της θηλυκότητας του κοριτσιού στην ηλικία των πέντε με έξι ετών (Abelin, 1980).

Η απουσία ενός οιδιποδειακού πατέρα για το κορίτσι, δημιουργεί εμπόδια στις σεξουαλικές ταυτίσεις και τη θηλυκή ταυτότητα. Οι αμφιβολίες του κοριτσιού και οι συγκρούσεις της για τη θηλυκότητα της μητέρας της, ως διακριτές από τις σαδιστικές φαντασιώσεις προς τον πατέρα, καθιστούν ένα συγκρουσιακό μοντέλο ταύτισης, ενισχύοντας ομοφυλόφιλες πτυχές. Η απώλεια του πατέρα βιώνεται για το κορίτσι ως επιβεβαίωση της ανεπάρκειας του σώματός της (Bergman, 2000). Για ένα κορίτσι είναι σημαντικό να έχει αναγνωριστεί και αγαπηθεί ως κόρη από έναν πατέρα, ακόμη και εάν εκείνος είναι υποτιμημένος (Chiland, 1982). Κατά την Wieland (1991), εν απουσία της ερωτικής χροιάς της σχέσης πατέρα – κόρης, η φαντασίωση συγχέεται με την πραγματικότητα και ο πατέρας μετατρέπεται στη φαντασίωση σε ένα “τέρας” που λαμβάνει καταστρεπτικές ποιότητες διείσδυσης.

Στις περιπτώσεις όπου ένας πατέρας είναι απών, ο αποχωρισμός από το πρωταρχικό αντικείμενο δυσχεραίνεται ενώ επιπλέον η αμφιθυμική προσκόλληση στο πρόσωπο της μητέρας επηρεάζει τη σεξουαλική ταυτότητα. Στα παιδιά με οικογενειακό υπόβαθρο την απουσία του πατέρα, παρατείνεται η πρωταρχική ναρκισσιστική επιρροή τόσο στην επένδυση εαυτού όσο και στη σεξουαλική ταυτότητα, ενώ ένα μέρος της εμπειρίας των παιδιών αυτών έχει υποστεί άρνηση ή παραμόρφωση (Bergman, 2000).

4. Άλλες Σεξουαλικές Λύσεις

Ο Freud (1919) περιγράφει μια φαντασίωση, που απαντάται στην πρώτη παιδική ηλικία και αφορά τον ξυλοδαρμό ενός παιδιού, ως ένα πρώιμο χαρακτηριστικό της διαστροφής, όπου μια πτυχή της σεξουαλικής λειτουργίας αναπτύχθηκε ταχύτερα και αυτονομήθηκε. Κατά τον Freud, η διαστροφή συμμετέχει στην ανάπτυξη με βάση της τη σχέση με τα αιμομικτικά ερωτικά αντικείμενα, ωθώντας το οιδιπόδειο σύμπλεγμα σε υπολειμματικές εκδηλώσεις.

Τόσο η ομοφυλόφιλη όσο και η ετεροφυλόφιλη επιλογή αντικείμενου χαρακτηρίζουν την απαρχή της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης. Για το κορίτσι, η πρώιμη ενσωμάτωση του πέους του πατέρα είναι ομοφυλόφιλη, καθώς ισοδυναμεί με την επιθυμία της να έχει ένα δικό της πέος. Το θετικό οιδιπόδειο (επιθυμία για τον γονέα αντίθετου φύλου και αντιπαλότητα με τον γονέα του ίδιου φύλου) και η ανεστραμμένη του μορφή, το αρνητικό οιδιπόδειο (αγάπη και ταύτιση με τον γονέα ίδιου φύλου και αντίθεση με τον γονέα του άλλου φύλου), βρίσκονται σε μια διαπλοκή και διαρκή ταλάντευση στην προ-οιδιπόδεια φάση ανάπτυξης (Hinshelwood, 2008).

Στη διαστροφική λύση το γονεϊκό ζεύγος υφίσταται σχάση με τέτοιο τρόπο, ώστε η μητέρα να τελεί υπό εξιδανίκευση και ο πατέρας να είναι απαξιωμένος. Η γυναικεία ομοφυλοφιλία αφορά τη διατήρηση της σχέσης με το πατρικό μορφοείδωλο ή έναν εσωτερικευμένο φαλλό με παράλληλη απο-επένδυση του πατέρα και κατοχή του μέσω ταύτισης. Η γυναίκα στην ομοφυλόφιλη θέση, κατέχει ό,τι συμπληρώνει τη μητέρα της, αναλαμβάνοντας ασυνείδητα τον ρόλο του φαλλού της, ενός φαλλού πρωκτικού, που τελεί υπό τον έλεγχο της (της μητέρας) (McDougall, 1972). Η επιθυμία της ομοφυλόφιλης γυναίκας αφορά τη σεξουαλική κατοχή της μητέρας και την ταύτιση με τον πατέρα, ο οποίος συχνά βρίσκεται να είναι αδιάφορος, εναποθέτοντας το καλώς έχειν του παιδιού στη μητέρα, με τον κίνδυνο να μεταδοθούν σε εκείνο τα ασυνείδητα προβλήματα της (McDougall, 1995).

5. Σύγχρονες θεωρίες για την Ταυτότητα

Η ανωτέρω επισκόπηση γύρω από τα ζητήματα της γυναικείας ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης και των διεργασιών δόμησης ταυτότητας οφείλει να συμπεριλάβει το θεωρητικό σώμα της σύγχρονης ψυχαναλυτικής εννοιολόγησης γύρω από την ταυτότητα. Η έννοια της ταυτότητας αποτελεί ένα πεδίο έντονων ζυμώσεων στον ψυχαναλυτικό χώρο, ιδιαίτερα κατά τις τελευταίες δεκαετίες, όπου οι απόψεις γύρω από αυτήν είναι δυνατόν να ιδωθούν είτε ως βαθμός περιορισμού των κλασικών θεωριών είτε ως μια νέα εννοιολογική προσέγγιση.

Πολλοί συγγραφείς έχουν υπογραμμίσει δύο πλευρές της ταυτότητας, από τη μια πλευρά τα στοιχεία που αφορούν την ομοιότητα και από την άλλη πλευρά τα στοιχεία που συνθέτουν τις διαφορές με τους άλλους, βάσει σύγκρισης και αντίθεσης. Ένα άτομο κατέχει μια ταυτότητα, όταν τα συστατικά του στοιχεία είναι απαρτιωμένα σε μια δομή ενός όλου, που δίνει μια ενιαία εντύπωση και ταυτόχρονα συγκεντρώνει χαρακτηριστικά, που τον διαφοροποιούν από έναν άλλον (Grinberg & Grinberg, 1974).

Αρχικά, ως όρος, η ταυτότητα δεν απαντάται, ως επί το πλείστον, στο έργο του Freud. Η θεώρηση του για την κοινή ανάπτυξη των δύο φύλων και η πορεία του κοριτσιού στο να γίνει γυναίκα μέσα από μια «αρσενική» διαδρομή, βρήκε αντιτιθέμενους πολλούς συγγραφείς και κλινικούς, ιδιαίτερα αναλυτές παιδιών, σύμφωνα με τους οποίους η ανάπτυξη του κοριτσιού ακολουθούσε διαφορετικά μονοπάτια (Laufer, 2005).

Στο έργο του «Τρείς θεωρίες για τη Σεξουαλικότητα» ο Freud (1905) αναφέρει:

«κάθε άτομο εκδηλώνει μια μίξη από χαρακτηριστικά, που ανήκουν στο δικό του ή στο αντίθετο φύλο και επιδεικνύει έναν συνδυασμό από ενεργητικότητα και παθητικότητα, είτε τα χαρακτηριστικά αυτά ταιριάζουν, είτε όχι με τα αντίστοιχα βιολογικά του» (σελ. 219-220).

Κατά την Mitchell (1974), ως βασική προβληματική των σταδίων της σεξουαλικότητας του Freud, αναδύεται αυτή της ταυτότητας. Η αντίθεση, που ενυπάρχει ανάμεσα στη διφυλετικότητα από τη μία πλευρά και την απόλυτη διάκριση των φύλων από την άλλη, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η αμφισεξουαλικότητα στο φροϋδικό έργο εξελίσσεται από απλή γνώση (αντίληψη για ενιαίο φύλο στα παιδιά) προς μια πιο πολύπλοκη γνώση (ταλάντευση του ψυχικού ανδρογυνισμού στο ενήλικο άτομο).

Ο όρος «σεξουαλική ταυτότητα» υποδηλώνει ταυτόχρονα τον σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου και τη σεξουαλική ταυτότητα, μια κοινωνικά κατασκευασμένη ταυτότητα, που καθιστά εαυτόν ομοφυλόφιλο, ετεροφυλόφιλο ή αμφιφυλόφιλο (Cass σε Burch, 1993). Η τάση της ψυχαναλυτικής παράδοσης για θεώρηση της ταυτότητας και του προσανατολισμού ως ταυτόσημες έννοιες, έρχεται σε αντίθεση με την κλινική εμπειρία όπου η συμπεριφορά, οι επιθυμίες

ή οι φαντασιώσεις δεν συμπίπτουν με την ταυτότητα ή τον προσδιορισμό κάποιου ως ομοφυλόφιλου ή ετεροφυλόφιλου (Burch, 1993). Ο σεξουαλικός προσανατολισμός και η σεξουαλική ταυτότητα είναι δυνατόν να εξελίσσονται σε τροχιές παράλληλες, με τη μια να επηρεάζει και να οργανώνει την άλλη (Richardson σε Burch, 1993).

Η διαφοροποίηση, που συνεπάγεται το γεγονός της απόκτησης μιας ταυτότητας, σημαίνει τη μοναξιά ή την κατοχή οργάνων, που ανήκουν σε ένα μόνο φύλο. Το αποτέλεσμα της διεργασίας απόκτησης ταυτότητας σχετίζεται τελικά με ένα πρόσωπο ή αντικείμενο, το οποίο είναι επαρκώς απαρτιωμένο και από την άλλη πλευρά αφορά τα μοναδικά χαρακτηριστικά ενός ατόμου, που το διαφοροποιούν από τους άλλους· στη βάση της, λοιπόν, η διαδικασία αυτή στηρίζεται τόσο στην ομοιότητα όσο και στη διαφορά, ώστε η ταυτότητα φύλου να ορίζεται ως μια ταύτιση με ένα φύλο, ανάλογο με τις πρώιμες ταυτίσεις του παιδιού στο πλαίσιο των σχέσεων με τα πρώτα σεξουαλικά αντικείμενα, τους γονείς (Laufer, 2005).

Σύμφωνα με μια μοντέρνα προσέγγιση, το φύλο (gender) δεν γίνεται πλέον αντιληπτό ως βιολογικά δοσμένο ή φυσικό και άρα ορατό και αδιαπραγμάτευτο, αλλά είναι δυνατόν να ιδωθεί ως μια κατασκευή. Σε αυτή τη γραμμή σκέψης, κανένα χαρακτηριστικό δεν είναι βιολογικά ή αυτόματα δοσμένο βάσει φύλου, αλλά όλα τα χαρακτηριστικά μπορούν να συμβούν και στα δύο φύλα (Aron, 1995). Στην εννοιολόγηση του φύλου ως δομή αντιπροτείνεται η έννοια της λειτουργίας από την Harris (2008), ενώ η εμφυλοποίηση είναι δυνατόν να επέχει τον ρόλο μιας δημιουργικής απελευθέρωσης, όσο και μιας διεργασίας αμυντικής.

Σύμφωνα με την Irene Fast (1984, 1990), οι πρώιμες ταυτίσεις του παιδιού και με τους δύο γονείς παρέχουν μια αναπτυξιακή βάση για την αμφισεξουαλικότητα σε μια περίοδο της ανάπτυξης, προ της διάκρισης των φύλων. Οι πιο πρώιμες εμπειρίες, τόσο των αγοριών όσο και των κοριτσιών, είναι αδιαφοροποίητες ως προς το φύλο και υπερκαθορισμένες (overinclusive), αποτελώντας έναν τρόπο σχετίζεσθαι βασισμένο σε πρώιμες σωματικές εμπειρίες, που εξελίσσονται σε ψυχικές μεταφορές άνευ της κατηγορίας του φύλου. Σε αυτή την περίοδο το παιδί διατηρεί μια ναρκισσιστική αίσθηση ότι όλα τα φύλα καθώς και τα σεξουαλικά αντικείμενα είναι εφικτά για εκείνο έως τους 18-24 μήνες ζωής, οπότε αναγνωρίζεται η διάκριση των φύλων. Τα παιδιά γνωρίζουν τα όρια του φύλου τους και ταυτόχρονα αντιτίθενται σε αυτά. Η μετακίνηση από ένα είδος ναρκισσιστικής – εγωκεντρικής επιθυμίας για αμφισεξουαλική πληρότητα πραγματοποιείται από το παιδί προς περισσότερο διαφοροποιημένα στάδια, όπου η επιθυμία για τα δύο φύλα αποκηρύσσεται. Το αναπτυξιακό αυτό πέρασμα σηματοδοτεί την αναγνώριση των ορίων, που σχετίζονται με αισθήματα απώλειας, άρνησης, φθόνου, καθώς και με απαιτήσεις επανόρθωσης.

Κατά τον Aron (1995), ο όρος αμφισεξουαλικός περιλαμβάνει την επιθυμία κατοχής τόσο αρσενικών και θηλυκών οργάνων όσο και ταυτίσεων, αντικειμένων αγάπης και πολιτισμικά

καθορισμένων χαρακτηριστικών φύλου, ενώ η αμφισεξουαλική πληρότητα συνεχίζει αναπτυξιακά να διαδραματίζει θεμελιώδη και δομικό ρόλο στη δημιουργία και τη συμβολική ικανότητα. Η ταυτότητα, που περικλείει αισθήματα συνέχειας, σταθερότητας, συνοχής και απαρτίωσης, συμβαδίζει αναπτυξιακά με την πολλαπλότητα, η οποία σχετίζεται με την αποδοχή της σύγχυσης, της αντίθεσης, την έλλειψη απαρτίωσης και το χάος. Η ανάπτυξη μιας υγιούς ταυτότητας φύλου αντανακλά, κατά τον Ogden (1989), μια διαλεκτική ανάμεσα στις θηλυκές και αρσενικές ταυτότητες, στην υγιή αρσενικότητα και την υγιή θηλυκότητα, καθένα από τα οποία εξαρτάται και δημιουργείται από το άλλο.

Μια εναλλακτική θεώρηση της ανάπτυξης του φύλου τοποθετεί στο επίκεντρο, κατά την Benjamin (1991), τη σχεσιακή διαδικασία απαρτίωσης των ζητημάτων της ταύτισης και του αποχωρισμού. Οι διεργασίες ανάπτυξης φύλου τοποθετούνται κατά την Benjamin στην προοιδιπόδεια περίοδο και συγκεκριμένα στη φάση αποχωρισμού – εξατομίκευσης, όπου συντελείται επανεπεξεργασία των γενετήσιων και άλλων σωματικών αγχών, υπό το φως συγκρούσεων στην ανάπτυξη του εαυτού και των σχέσεων αντικειμένου. Σε αυτήν την τροπή συμβάλλει η ταύτιση με τον πατέρα, η οποία μπορεί να ιδωθεί ως προσπάθεια επίλυσης του άγχους αποχωρισμού, με εγκατάλειψη της μητρικής ταύτισης.

Η κατηγοριοποίηση ως προς το φύλο θα προκύψει για το κορίτσι, από τις ταυτίσεις του σεξουαλικού τριγώνου μητέρα – πατέρας – εαυτός, το οποίο λαμβάνει χώρα στην οιδιπόδεια φάση. Κατά τον Abelin (1980), η πυρηνική ταυτότητα φύλου καθίσταται μη αναστρέψιμη μετά από τους 18 μήνες ζωής. Ο ρόλος του πατέρα και η συμμετοχή του ως δεύτερο αντικείμενο προσκόλλησης, στις διαδικασίες φύλου έχουν σημειωθεί ως ιδιαίτερα κρίσιμοι παράγοντες.

Οι διαδικασίες εμφυλοποίησης, έχουν περιγραφεί από την Mitchell (2013) στη βάση της αδελφικής σχέσης. Οι ψυχικές διεργασίες, οι οποίες επισυμβαίνουν στον οριζόντιο άξονα – στη σχέση δηλαδή μεταξύ των αδελφών – εισάγουν στοιχεία ομοιότητας και διαφοράς, ενώ ο «νόμος της μητέρας» εγκαθιστά την απαγόρευση αιμομικτικών και δολοφονικών ενορμήσεων ανάμεσα στα αδέλφια.

Στο αναπτυξιακό στάδιο της επαναπροσέγγισης, οι διαφορές του πατέρα από τη μητέρα οδηγούν στην αναγνώριση της ξεχωριστότητας, όταν οι διαφορές φύλου τυγχάνουν αναγνώρισης. Η διαφοροποίηση συνυφαίνεται με την παγίωση ταυτότητας φύλου και, κατά την Benjamin (1991), η πρόκληση αυτής της φάσης είναι να αναγνωριστεί το βρέφος ως ανεξάρτητο από το άτομο φροντίδας, ως υποκείμενο που φέρει πρόθεση, επιθυμία και ικανότητα. Σε αυτό το στάδιο, το παιδί όχι μόνο χρειάζεται, αλλά και επιθυμεί. Η σύγκρουση ανάμεσα στα άγχη του αποχωρισμού και την αυτονομία δημιουργούν μια σχάση φύλου, με τη μητέρα να αναπαριστά την προσκόλληση και τον πατέρα, την αυτονομία. Το παιδί αναζητά να αναπαραστήσει εαυτόν ως υποκείμενο που επιθυμεί

και στο πρόσωπο του πατέρα βρίσκει ένα διαφορετικό αντικείμενο προς ταύτιση· ουσιαστικά βρίσκει ένα υποκείμενο. Ο πατέρας, ως μέσο αποφυγής του διλήμματος της επαναπροσέγγισης, προσφέρει ένα είδος ταύτισης, που διαδραματίζει ιδιαίτερο ρόλο στην αγάπη και την επιθυμία: την ταυτισιακή αγάπη.

Η στροφή του κοριτσιού προς τον πατέρα αφορά την επιθυμία για ομοιότητα και συνιστά μια «ομοφυλόφιλη ενσωμάτωση πέους». Η αγάπη της κόρης για τον πατέρα σημειώνει μια τροχιά από μια ομόφυλη και ταυτισιακή αγάπη προς μια αγάπη ετερόφυλη. Η Benjamin (1991) περιγράφει επιπλέον, περιπτώσεις οικογενειών με ανεστραμμένη δομή φύλου, που είναι δυνατόν να μην παράγουν συνεκτικά μοντέλα ταυτότητας φύλου με την παραδοσιακή έννοια. Από την άλλη πλευρά, η έλλειψη αναγνώρισης και δεσμού ταύτισης με τον πατέρα, μπορούν να καταστρέψουν το αίσθημα «του να είσαι σεξουαλικό υποκείμενο».

Ο ρόλος του πατέρα είναι κρίσιμος στην παγίωση της σεξουαλικής ταυτότητας της κόρης, καθώς ενισχύει την ταύτισή της με το θηλυκό αντικείμενο, που αγαπά και επιθυμεί. Για αυτόν τον λόγο η παρουσία του είναι σημαντική και ο ρόλος του ως σύντροφος στο ζευγάρι ή ως πατέρας δεν θα πρέπει να πλήττεται από μια καταδυναστευτική ή ευνουχιστική μητέρα (Burch, 1993).

Κατόπιν όλων των παραπάνω, προκύπτει για τον πατέρα και την κόρη ένα σύμπλεγμα – μια πολύπλοκη εμπειρία λατρείας, ανταγωνισμού, ενθουσιασμού και περιέχουσας λειτουργίας. Ο πατέρας έχει το χρέος να φανταστεί την κόρη του σαν εκείνον, ή όπως εκείνος τη θέλει. Σύμφωνα με την Harris (2008) το φύλο γίνεται αντιληπτό ως συγκατασκευή στο πλαίσιο μιας σχέσης, που ορίζεται από πολλές συναλλαγές νοήματος. Κατά συνέπεια η ταυτότητα φύλου της κόρης, όπως τη βιώνει και φαντασιώνεται ο πατέρας, συγκεντρώνει έναν μεγάλο αριθμό από σωματικές καταστάσεις, εμπειρίες εαυτού, συναισθήματα, τρόπους βλέμματος και δραστηριότητες, τα οποία σχηματίζουν ένα σύνθετο δίκτυο νοήματος για τη δυάδα πατέρας – κόρη. Το σχήμα αυτό αναδύει πολλαπλούς τρόπους, με τους οποίους το φύλο, η σεξουαλικότητα και οι θέσεις ταύτισης συνεξελίσσονται με ανεξάρτητο ή μη, τρόπο.

6. Μεθοδολογία – Σκοπός

Το μέρος αυτό της εργασίας αφορά μια κλινική μελέτη περίπτωσης (N=1), η οποία έχει ως σκοπό να εμβαθύνει την κατανόηση των θεωρητικών εννοιών γύρω από το ρόλο του πατέρα και τη γυναικεία σεξουαλική ταυτότητα, καθώς και να μελετήσει κλινικά τη σχέση ανάμεσα σε αυτές τις έννοιες. Για τον σκοπό αυτό επιλέχθηκε κλινικό υλικό από την ψυχοδυναμική θεραπεία μιας ασθενούς, με κριτήριο το γεγονός ότι το ζήτημα της ταυτότητάς της, κατά τη διάρκεια της θεραπείας της, ανάγεται σε κυρίαρχο, ενώ ποικίλλουν οι αναφορές της για τον πατέρα της σε συνειδητό και ασυνείδητο επίπεδο (κυρίως γύρω από τη συναισθηματική απουσία του). Το κλινικό υλικό, το οποίο αντλήθηκε από διαφορετικές συνεδρίες της εξέλιξης της θεραπείας, περιλαμβάνει αφηγήσεις της ασθενούς, όνειρα και αναμνήσεις της, ενώ επιλέχθηκε με βάση τη σχετικότητά του με τις υπό μελέτη θεωρητικές έννοιες. Αρχικά, με βάση το κλινικό υλικό, επιχειρείται η κατανόηση των ασυνείδητων διεργασιών στο εξατομικευμένο πλαίσιο της ασθενούς· έπειτα στον σχολιασμό, γίνεται μια προσπάθεια να αναχθεί το υλικό στις θεωρητικές έννοιες της βιβλιογραφικής ανασκόπησης που αφορούν τον πατέρα και τη γυναικεία σεξουαλική ταυτότητα. Επιπλέον, στο σχολιασμό, διατυπώνονται υποθέσεις με βάση το υλικό, οι οποίες έχουν ως σκοπό να εμβαθύνουν την κατανόηση των θεωρητικών εννοιών καθώς και να προσφέρουν μια κλινική επίρρωση της σχέσης ανάμεσά τους. Στη συζήτηση, παρουσιάζονται συνοπτικά τα συμπεράσματα αυτής της κλινικής μελέτης.

Μέρος Β: Ειδικό Μέρος

7. Κλινικό Υλικό

(Στο σημείο αυτό υπήρχε κλινικό υλικό το οποίο έχει αφαιρεθεί για λόγους διασφάλισης των στοιχείων της ασθενούς).

8. Σχολιασμός

Στο κλινικό υλικό, επιχειρήθηκε η σκιαγράφηση του ρόλου του πατέρα και της απουσίας του στη διαμόρφωση της σεξουαλικής ταυτότητας της ασθενούς. Η απουσία του πατέρα φάνηκε ότι έχει σημαντικές συνέπειες στις διεργασίες της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης της κόρης, οι κυριότερες από τις οποίες είναι οι εξής: αμφιθυμική σχέση με το πρωταρχικό αντικείμενο, επικράτηση του μορφώματος της φαλλικής μητέρας, δυσκολίες αποχωρισμού – εξατομίκευσης, δυσκολίες στη διαφοροποίηση από το πρωταρχικό αντικείμενο, δυσκολίες απαρτίωσης των επιθετικών και σεξουαλικών ενορμήσεων, δυσκολίες στην απαρτίωση των ταυτίσεων, προ-οιδιπόδειακές καθηλώσεις και δυσκολίες στον οιδιπόδειο αστερισμό, σύγχυση στη σεξουαλική ταυτότητα και ναρκισσιστική επιλογή αντικειμένου.

Αρχικά, η συναισθηματική απουσία του πατέρα της ασθενούς δηλώνεται σε συνειδητό επίπεδο με περιγραφές και αναμνήσεις για τον πατέρα της· ασυνείδητες αναφορές για τη συναισθηματική απουσία του πατέρα πραγματοποιούνται με τη στάση της εντός της θεραπείας και τα αντιμεταβιβαστικά αισθήματα μοναξιάς, στοιχεία τα οποία όπως αναφέρεται από την Aisenstein (2009) και τον Green (2009), σχετίζονται με τη φιγούρα του πατέρα και την απουσία του. Μέσω των ονείρων και των συνειρμών της εκδηλώνεται περαιτέρω η συναισθηματική απουσία του πατέρα: στο όνειρο της ασθενούς ανδεικνύεται η σκηνή όπου μια φαλλική μητέρα έχει καταργήσει τον πατέρα για να αποσπάσει το πέος του (Green σε Duparc, 1996)· στους συνειρμούς της, η ασθενής μιλάει για έναν πατέρα που δεν είχε.

Η ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη της ασθενούς δείχνει να έχει καθηλωθεί σε μια προ-οιδιπόδεια σχέση με τη μητέρα, ενώ επιπλέον δεν υπάρχει ένδειξη ότι τα αμφιθυμικά αισθήματά της διαμεσολαβήθηκαν ή μεταβιβάστηκαν στο πρόσωπο του πατέρα, ώστε να διευκολυνθεί κατά αυτόν τον τρόπο η μετάβαση στην ψυχοσεξουαλική ωριμότητα (Freud, 1925, 1931) και στην απαρτίωση της ταυτότητάς της.

Η σκιαγράφηση των εσωτερικών αντικειμένων, εν απουσία του πατέρα αναδεικνύει μια παντοδύναμη και κυριαρχική μητέρα (Holmes, 2008), η οποία έχει ενσωματωθεί από την ασθενή, θέτοντας τις ταυτίσεις της στο πρώιμο στάδιο της στοματικής ενσωμάτωσης και την ταυτότητά της σε μίμηση της μητρικής ταυτότητας (Gaddini, 1976).

Η ναρκισσιστική βάση στη σχέση της ασθενούς με το πρωταρχικό αντικείμενο, και η κλειστότητα που αυτή ενέχει, αναδεικνύουν το μόρφωμα της φαλλικής μητέρας (κατά Green, 1968), στο οποίο απουσιάζει η αναπαράσταση του φαλλού ως αντικείμενο επιθυμίας της μητέρας για ένα τρίτο πρόσωπο, αυτό του πατέρα. Η απουσία του πατέρα συντελεί ώστε ταυτόχρονα να λείπει εκείνη η αναφορά, που θα επέτρεπε στην ασθενή να μετακινηθεί από την παιδική και

ναρκισσιστική παντοδυναμία σε μια ταυτότητα Υποκειμένου (Anzieu – Premmeur, 2009).

Η μη-μεσολάβηση του πατέρα στη δυαδική σχέση με το πρωταρχικό αντικείμενο, δείχνει να συνέβαλε στη μετάδοση των ασυνείδητων προβλημάτων της μητέρας προς την κόρη (McDougal, 1995). Η πατρική απουσία, επιπλέον, φαίνεται ότι δεν παρείχε εναλλακτική επιλογή στον ναρκισσισμό της δυαδικής σχέσης με τη μητέρα (Barrows & Barrows, 2002).

Οι δυσκολίες της ασθενούς, αντανακλούν αναπτυξιακές δυσκολίες στο στάδιο του αποχωρισμού και της εξατομίκευσης, στον οποίο ο ρόλος του πατέρα είναι καθοριστικός (Mahler σε Abelin, 1971). Η αποτυχία της πατρικής λειτουργίας δυσχεραίνει τις διαδικασίες ατομικοποίησης και καθώς η μητέρα είναι υπερ-επενδυμένη, φαίνεται ότι η ασθενής εξωθείται να φέρει το βάρος των επιθετικών και σεξουαλικών της ενορμήσεων (κατά Barrows & Barrows, 2002). Επιπρόσθετα, οι δυσκολίες στο αναπτυξιακό στάδιο του αποχωρισμού-εξατομίκευσης, επιφέρουν εμπόδια στις διεργασίες ανάπτυξης φύλου (Benjamin, 1991), έκδηλα στον τρόπο με τον οποίο η ασθενής βιώνει το φύλο της.

Ένας πατέρας απόμακρος, όπως ο πατέρας της ασθενούς, «είναι δυνατόν να επιφέρει θανάσιμα αποτελέσματα στην επιθετικότητά της κόρης» (Harris, 2008, σελ.41). Η αβοηθησία, η έλλειψη μιας παρουσίας ικανής να προστατεύσει από το διωκτικό άγχος που ενέχει η σχέση με το πρωταρχικό αντικείμενο, φανερώνει την απουσία ενός πατρικού αντικειμένου, η εύρεση του οποίου θα προσέδιδε νέο στόχο στην επιθετικότητα και θα υποβοηθούσε την απαρτίωση των σεξουαλικών και επιθετικών ενορμήσεων της ασθενούς.

Η φαντασίωση του γονεϊκού ζεύγους ως σύμπλοκου (Klein, 1945) εικονογραφείται μέσω συγκεκριμένου ονείρου της ασθενούς. Η ανωτέρω φαντασίωση υποδεικνύει μια αναπτυξιακή φάση, όπου η επιλογή αντικειμένου είναι αβέβαιη, και οι λιβιδινικοί και επιθετικοί στόχοι ποικίλλουν. Η φαντασίωση της στοματικής ενσωμάτωσης παραπέμπει, επιπλέον, στην περιγραφή της Joyce McDougall (1972) για γονείς οι οποίοι τρώνε ο ένας τον άλλον, στοιχείο της προ-γενετήσιας σεξουαλικότητας.

Η συναισθηματική απουσία του πατέρα της ασθενούς πιθανώς να συνέβαλε σε πλήγματα στις ναρκισσιστικές και σεξουαλικές ταυτίσεις· επιπλέον, η απουσία του ως ένας οιδιποδειακός πατέρας, ίσως προκάλεσε δυσκολίες ως προς τη θηλυκή ταυτότητα (όπως αναφέρονται από την Bergman, 2000). Επιπρόσθετα, η συναισθηματική απουσία του πατέρα είχε, ενδεχομένως, ως συνέπεια την αναβολή των πρωτογενών ναρκισσιστικών διεργασιών και της σεξουαλικής ταυτότητας καθώς επίσης την αμφιθυμική προσκόλληση στο πρωταρχικό αντικείμενο (όπως αναφέρεται από τον Burgner, 1985). Η ταύτιση της ασθενούς με το αντικείμενο αγάπης του πατέρα της, φαίνεται ότι δεν κατέστη εφικτή, λόγω της συναισθηματικής του απουσίας, γεγονός που φαίνεται να συνέβαλλε σε δυσκολίες στην παγίωση της σεξουαλικής της ταυτότητας (όπως

αναφέρεται σε Burch, 1993).

Λόγω της συναισθηματικής απουσίας του πατέρα, εμποδίζονται οι ταυτίσεις με εκείνον και ακολούθως η εγκατάλειψη των μητρικών ταυτίσεων (Benjamin, 1991). Η αδυναμία της ασθενούς να εγκαταλείψει την ταύτιση με τη μητέρα λαμβάνει ιδιαίτερη σημασία, δεδομένης της έντονης αμφιθυμίας καθώς και της επίμονης ναρκισσιστικής αναζήτησης του όμοιου. Κατά την Benjamin (1991), σε οικογένειες με ανεστραμμένη δομή (μητέρα που λειτουργεί ως πατέρας), επηρεάζεται η δόμηση συνεκτικών μοντέλων φύλου. Σε αυτήν τη βάση, είναι δυνατόν να κατανοηθούν οι δυσκολίες δόμησης μιας συνεκτικής ταυτότητας φύλου της ασθενούς. Επιπλέον, εν απουσία του δεσμού ταύτισης με τον πατέρα (Benjamin, 1991), η ασθενής ως κόρη πιθανώς υπέστη πλήγματα και ως προς το αίσθημα σεξουαλικού υποκειμένου.

Η έλλειψη της αναγνώρισης της ασθενούς, ως κόρης από πλευράς του πατέρα (Chiland, 1982), θέτει σημαντικές δυσκολίες και εμπόδια στις απαρτιωτικές διεργασίες της ταυτότητας. Η σεξουαλική ταυτότητα της ασθενούς παρουσιάζεται μη επαρκώς απαρτιωμένη, με τα «αρσενικά» και τα «θηλυκά» στοιχεία να βρίσκονται σε σχάση, δίχως να συναρθρώνονται σε μια συνεκτική ταυτότητα. Ως προς την επιλογή αντικειμένου, δείχνει να τοποθετείται σε έναν ναρκισσιστικό πόλο (επιθυμία για το όμοιο, το ίδιο, τη φίλια).

Παράλληλα, η λειτουργία της μητέρας ως ένα μεταβατικό οιδιπόδειο αντικείμενο (κατά Ogden, 1987) καθίσταται προβληματική, λόγω ρηγμάτων στη σχέση προς τον δικό της πατέρα. Εν απουσία ενός τριαδικού σεναρίου, παρουσιάζονται δυσχέρειες ως προς τον οιδιπόδειο σχηματισμό.

Η έλλειψη της παρουσίας του πατέρα ως τρίτου, καθιστά, επιπλέον, κυρίαρχη την προβληματική του δολοφονημένου πατέρα (Perelberg, 2015), φαντασίωση η οποία εκφράζεται στην ιστορία της ασθενούς ως ο θρίαμβος μιας παντοδύναμης μητέρας επί ενός αδύναμου πατέρα. Φαίνεται ότι στην ασθενή, όπως παρατηρείται εν γένει σε παιδιά με έναν απόντα πατέρα και μια διαθέσιμη μητέρα (επισκόπηση ερευνητικών δεδομένων Burgner, 1985) απαντάται το συμβολικό αποτέλεσμα της πατροκτονίας, με αποτέλεσμα την απουσία μιας φαλλικής οιδιπόδειας οργάνωσης.

Συνέπεια της απουσίας ενός τρίτου όρου στη σκέψη της μητέρας της ασθενούς, είναι η έλλειψη της τριαδικότητας (thirdness), η οποία υποδηλώνει συνάμα δυσχέρειες ως προς τη διαφορά των φύλων και των γενεών. Η απουσία της μητρικής επιθυμίας για έναν άλλον στερεί από την ασθενή το πρότυπο για τη δόμηση των ταυτίσεων (Green, 2004). Από την άλλη πλευρά, ο πατέρας, εμφανίζεται ανεπαρκής και συναισθηματικά απών, αδυνατώντας να «κλύσει» τη συγχυτική δυάδα μητέρας – κόρης (Green, 2009). Επιπλέον, είναι φανερό ότι ο πατέρας της ασθενούς δεν έχει απαρτιωθεί εσωτερικά, ενώ η ανάγκη για εκείνον και την προστασία του είναι έντονη. Ως συνέπεια, η κόρη πιθανώς αφήνεται στο έλεος ενός εσωτερικού τρομακτικού μορφοειδώλου της μητέρας (Green, 2009).

Περαιτέρω ενδείξεις για τη συμβολή του ρόλου του πατέρα στις διεργασίες της σεξουαλικής ταυτότητας, δίδουν οι ψυχικές κινήσεις της ασθενούς κατά την πορεία εξέλιξης της θεραπείας καθώς και η αποτύπωση αυτών των κινήσεων στον άξονα μεταβίβαση – αντιμεταβίβαση. Κατά αυτόν τον τρόπο, τα φύλα παρουσιάζονται αρχικά από την ασθενή με μια ακαμψία ως εγγενώς πολωμένα· μέσω της θεραπείας, ωστόσο, καθίσταται εφικτή η θεώρηση των φύλων με όρους συνθετότητας και ψυχικής αμφιφυλίας.

Από την άλλη πλευρά, και ενώ η θεραπεία εξελίσσεται, παρατηρείται μια διαφοροποίηση ως προς την πρωταρχική σκηνή, καθώς μια σκηνή στοματικής καταβρόχθισης μεταλλάσσεται σε μια πιο οργανωμένη πρωταρχική σκηνή (όπως φάνηκε από σχετικά όνειρα). Η σύμπλοκη γονική μορφή φάνηκε να κινείται προς μια περισσότερο απαρτιωμένη μορφή, την πρωταρχική σκηνή (όπως αναφέρεται σε Aron, 1995). Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, είναι δυνατόν η πολλαπλότητα και η ρευστότητα των ταυτίσεων της ασθενούς να εντάσσονται σε ένα ευρύτερο αίσθημα του εαυτού ως δίφυλου, προσφέροντας κατά αυτόν τον τρόπο μια εναλλακτική θεώρηση των διεργασιών ταυτότητάς της. Στο ίδιο σκεπτικό η θεώρηση της θηλυκής σεξουαλικότητας με έντονο το στοιχείο της αμφισεξουαλικότητας (Holmes, 2008), δείχνει να περιγράφει επαρκώς τις αιωρήσεις της ασθενούς ανάμεσα στο θηλυκό και το αρσενικό. Επιπλέον, είναι δυνατόν μέσω της θεραπείας, οι κινήσεις αυτές που είναι ισοδύναμες της ψυχικής αμφιφυλίας, να εκφράζονται με περισσότερη ευκαμψία, σε σύγκριση με την πρότερη απολυτότητα με την οποία παρουσιάζονταν τα φύλα.

Οι διεργασίες της ταυτότητας της ασθενούς φυσιολογικά ενέχουν αφενός τόσο τη σταθερότητα όσο και τη σύγχυση (Aron, 1995) και αφετέρου τη διαλεκτική ανάμεσα στην αρσενικότητα και τη θηλυκότητα (Ogden, 1989). Ο πατέρας διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο σε αυτές τις διεργασίες· κατά αυτόν τον τρόπο, η ταυτισιακή αγάπη (Benjamin, 1991) ίσως να αποτελεί μια εναλλακτική ανάγνωση της θετικής μεταβίβασης της ασθενούς, καθώς τα ερωτικά αισθήματα προς τον θεραπευτή ίσως τίθενται προς την κατεύθυνση της διαφοροποίησής της, καθιστώντας την, επιπλέον, υποκείμενο επιθυμίας και όχι ανάγκης. Η ταύτιση αυτού του είδους, δείχνει να σηματοδοτεί τη λύση, που πιθανώς εκείνη επιδιώκει να δώσει στο δυαδικό αδιέξοδο.

Στη θεραπεία της ασθενούς, και εντός του άξονα της μεταβίβασης – αντιμεταβίβασης, κατέστη εφικτή αρχικά η εκδήλωση της απουσίας και στη συνέχεια η προσπάθεια αναπαράστασής της, ως παρουσία που δεν υπήρξε για εκείνη (δηλαδή ως ένας παρών πατέρας που ενδιαφέρεται και νοιάζεται για εκείνη). Στην πορεία εξέλιξης της θεραπείας, οι διεργασίες της σεξουαλικής ταυτότητας έγιναν κατανοητές σε αμφίδρομη αλληλεπίδραση με τη συναισθηματική απουσία του πατέρα· στη βάση μιας θετικής μεταβίβασης, η ασθενής επεξεργάστηκε μεταβιβαστικά την απώλεια και τον αποχωρισμό. Η επεξεργασία της αυτή αποτέλεσε παράλληλα, ισοδύναμο μιας

πρώτης κίνησης προς την αναπαράσταση της απουσίας του πατέρα της. Από την άλλη πλευρά, η μετακίνηση στη μεταβίβαση από έναν προ-οιδιποδειακό τρόπο σχετίζεσθαι προς μια σχέση περισσότερο τριαδικοποιημένη, είχε ως απόρροια, κινήσεις της ασθενούς ως προς την ψυχοσεξουαλική της οργάνωση· οι κινήσεις αυτές σχετίστηκαν με την ενίσχυση των διεργασιών εξατομίκευσής της, τη μετακίνηση από τη σύμπλοκη γονική μορφή σε μια πιο οργανωμένη πρωταρχική σκηνή καθώς επίσης με απαρτιωτικές διεργασίες των ταυτίσεών της με την προοπτική μιας πιο συνεκτικής σεξουαλικής ταυτότητας.

Έγινε, εν τέλει, κατανοητό ότι η ασθενής μέσω της θεραπείας επιχείρησε να επεξεργασθεί τα ζητήματα που αφορούν στη σεξουαλική της ταυτότητα, ενώ στη μεταβίβαση φάνηκε να πραγματοποιεί μια μετακίνηση· η μετακίνηση αυτή έδειξε να αφορά μια αλλαγή από το προ-οιδιπόδειο και ναρκισσιστικό ενδιαφέρον για το μητρικό αντικείμενο προς μια σύνδεση με τον θεραπευτή ως έναν άλλον, διαφοροποιημένο και εντός ενός τριαδικού χώρου. Η μεταβιβαστική σχέση με ένα πατρικό αντικείμενο παρείχε τον χώρο όπου η ασθενής επιχείρησε να επεξεργαστεί ζητήματα της σεξουαλικής της ταυτότητας, ενώ παράλληλα, φάνηκε ότι ήρθε σε επαφή με μια ταυτότητα φύλου ως ένα κορίτσι. Κατά αυτόν τον τρόπο, κατέστη σαφές ότι ο ρόλος του πατέρα, αρχικά μέσω της απουσίας του και κατόπιν μέσω της αναπαράστασης της χαμένης παρουσίας του συνδέθηκε στενά, ως αφετηρία αλλά και ως προϋπόθεση, με τα ζητήματα της σεξουαλικής ταυτότητας της ασθενούς.

9. Συζήτηση

Στην παρούσα εργασία επιχειρήθηκε η μελέτη του ρόλου του πατέρα στη διαμόρφωση της σεξουαλικής ταυτότητας της γυναίκας. Αρχικά, πραγματοποιήθηκε μια εννοιολογική μελέτη της επίδρασης του ρόλου του πατέρα, της παρουσίας και της απουσίας του στη διαμόρφωση της σεξουαλικής ταυτότητας της γυναίκας, και ακολούθησε η κλινική μελέτη περίπτωσης (N=1) μιας ασθενούς. Η μελέτη του κλινικού υλικού, σε συμφωνία με τα θεωρητικά ευρήματα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης, προσφέρει κλινικές ενδείξεις για τη συσχέτιση της απουσίας του πατέρα με μια σειρά από παράγοντες, οι κυρίαρχοι εκ των οποίων είναι οι εξής: δυσκολίες στην ανάπτυξη μιας συνεκτικής ταυτότητας, δυσκολίες αποχωρισμού από το πρωταρχικό αντικείμενο, και αμφιθυμικά αισθήματα προς αυτό (Burgner, 1985), δυσκολίες στο πεδίο του αυτοπροσδιορισμού, της σεξουαλικής ταυτότητας και της αυτοπεποίθησης (Target & Fonagy, 2002), αδυναμία κατανόησης της θέσης του πατέρα στην πρωταρχική σκηνή και άρνηση της διαφοράς των φύλων (Perelberg, 2015), δυσχέρειες στην ανάδυση από το δυαδικό δράμα και κυριαρχία μιας φαλλικής μητέρας (Greenspan, 1982· Green, 2009), αναβολή των πρωτογενών

ναρκισσιστικών διεργασιών στην ανάπτυξη του εαυτού και τη σεξουαλική ταυτότητα (Burgner, 1985), εσωτερίκευση των γονεϊκών ενδοβολών σε προ-οιδιπόδειο επίπεδο χωρίς συνεκτική οιδιπόδεια οργάνωση καθώς και εμπόδια στις σεξουαλικές ταυτίσεις και τη θηλυκή ταυτότητα (Bergman, 2000).

Στη μελέτη περίπτωσης, παράλληλα με τις κλινικές εκδηλώσεις της απουσίας του πατέρα, επιχειρήθηκε η μελέτη της επίδρασης της θεραπείας και του θεραπευτικού πλαισίου ως φορέα τριτότητας (thirdness) στις διεργασίες που συνθέτουν τη σεξουαλική ταυτότητα της ασθενούς. Κατά αυτόν τον τρόπο, η μελέτη της μεταβίβασης – αντιμεταβίβασης ανέδειξε τις κινήσεις της ασθενούς ως εξής: αρχικά, τα αισθήματα αποξένωσής της βιώθηκαν αντιμεταβιβαστικά από τον θεραπευτή μέσω προβλητικών ταυτίσεων, ως ένδειξη μιας ψυχικής απουσίας, της απουσίας του πατέρα. Σταδιακά, η ασθενής εξέφρασε την αμφιβολία της για τη βοήθεια που μπορεί να λάβει από εκείνον, μεταβιβάζοντας στο πρόσωπο του έναν ανεπαρκή πατέρα, ενώ στη συνέχεια, ανέπτυξε μια θετική μεταβίβαση και μπόρεσε να αντιληφθεί το ενδιαφέρον του, σε αντίθεση με την εμπειρία που είχε στη σχέση με τον δικό της πατέρα. Εν τέλει, στη βάση μιας θετικής μεταβίβασης και με αφορμή τον αποχωρισμό (τέλος της θεραπείας), η ασθενής προσπάθησε να αναπαραστήσει την απώλεια ενός πατέρα παρόντα, δηλαδή ενός πατέρα τον οποίο δεν είχε.

Όπως φάνηκε στο κλινικό υλικό, η συναισθηματική απουσία του πατέρα σχετίστηκε στενά με τις σεξουαλικές διεργασίες με έναν τρόπο αμφίδρομο· αφενός, η επιθυμία της ασθενούς για ένα πατρικό αντικείμενο στη μεταβίβαση, κατέστησε εφικτή την αναπράσταση της πατρικής απουσίας. Αφετέρου, η ασθενής σημείωσε στη μεταβίβαση μια μετακίνηση από έναν προ-οιδιποδεικό τρόπο σχετίζεσθαι (αναζήτηση και ενδιαφέρον για το μητρικό αντικείμενο) προς μια σχέση περισσότερο τριαδικοποιημένη (σύνδεση με τον θεραπευτή στη θέση ενός πατέρα που στερήθηκε) απόρροια της οποίας ήταν αλλαγές και στις σεξουαλικές διεργασίες· πιο συγκεκριμένα, η φαντασίωση της πρωταρχικής σκηνής έλαβε έναν περισσότερο οργανωμένο και απαρτιωτικό χαρακτήρα, απελευθερωμένο από πρώιμες στοματικές καθηλώσεις, οι διεργασίες εξατομίκευσης ενισχύθηκαν ενώ στη σεξουαλικότητά της, όπως φανέρωσε σχετικό της όνειρο, σημειώθηκε μια γενικότερη «αφύπνιση».

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι η θεραπεία της ασθενούς ανέδειξε την απουσία του πατέρα και τα επακόλουθά της ως προς τις διεργασίες διαμόρφωσης της σεξουαλικής ταυτότητας· παράλληλα, η λειτουργία της θεραπείας ως φορέας τριτότητας συνέβαλε προς μια προοπτική απαρτίωσης, ενώ επιπλέον τέθηκε υπέρ του να καταστεί η ασθενής, συγγραφέας της δικής της εμπειρίας.

Βιβλιογραφία

- Abelin, E.L. (1971). The role of the father in the separation-individuation process. In Separation-Individuation, Essays in Honor of Margaret S. Mahler, ed J. B. McDevitt and C. F. Settlage. New York: International Universities Press, pp. 63- 91.
- Abelin, E.L. (1980). Triangulation, the Role of the Father and the Origins of Core Gender Identity during the Rapprochement Subphase. In: *Rapprochement*, ed. R. Lax, S. Bach and J. Burland. New York: Jason Aronson, S. 151-169.
- Abraham, K. (1922). Manifestations of the Female Castration Complex. In Grigg, R., Hecq, D. & Smith, C. (Eds), *Female Sexuality: The Early Psychoanalytic Controversies* (2015). London: Karnac, pp. 51-75.
- Aisenstein, M. (2009). The Death of the Dead Father?. In Kalinich, L.J. & Taylor, S.W. (Eds.), *The Dead Father: A Psychoanalytic Inquiry*. London: Routledge, pp. 65-74.
- Aisenstein, M. (2012). A Particular form of Paternal Identification in Women. *Psychoanal Q.*, 81(1):27-37.
- Anzieu-Premmereur, C. (2009). The dead father figure and the symbolization process. In Kalinich, L.J. & Taylor, S.W. (Eds.), *The Dead Father: A Psychoanalytic Inquiry*. London: Routledge, pp. 111-119
- Aron, L. (1995). The internalized primal scene. *Psychoanalytic Dialogues*, 5(2), 195-237.
<http://dx.doi.org/10.1080/10481889509539062>.
- Barglow, P. & Schaefer, M. (1976). A New Female Psychology? *Journal of the American Psychoanalytic Association*. 24S: 305-350.
- Barrows, P. & Barrows, K. (2002). Fathers and Transgenerational Impact of Loss. In Trowell, J & Etchegoyen, A. (Eds). *The Importance of Fathers: A Psychoanalytic Re-evaluation*. Budd, S. (Ed.). Taylor & Francis e-Library, Brunner-Routledge. pp. 145-154.
- Bassin, D. (1996). Beyond The He And The She: Toward The Reconciliation Of Masculinity And Femininity In The Postoedipal Female Mind. *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 44S(Supplement):157-190.
- Benjamin, J. (1988), *The Bonds of Love*. New York: Pantheon Books.
- Benjamin, J. (1991). Father and Daughter: Identification with Difference—a Contribution to Gender Heterodoxy, *Psychoanalytic Dialogues*, 1:3, 277-299, DOI: 10.1080/10481889109538900

- Bergman, M.V. (2000). A World of Illusion: The Creation of a Perverse Solution as a Reaction to Parental Emotional Absence. *Canadian Journal of Psychoanalysis*, 8(1):41-66.
- Bernstein, D. (1990). Female genital anxieties, conflicts and typical mastery modes, *International Journal of Psychoanalysis*, 71: 151–65.
- Birksted-Breen, D. (2005). The Feminine. In Budd, S. & Rusbridger, R. (Eds), *Introducing Psychoanalysis: Essential themes and topics*. London: Routledge, pp. 142-152.
- Blum, H.(1979). On the concept and consequences of the primal scene. *Psychoanalytic Quarterly*, 48 :27-47. (PAQ.048.0027A).
- Britton, R. (1989). The Missing Link: Parental Sexuality in the Oedipus Complex. In Breen, D. (1993). *The Gender Conundrum: Contemporary Psychoanalytic Perspectives of Fertility and Masculinity*. London: Routledge. pp. 83-96.
- Burch, B. (1993). Heterosexuality, Bisexuality, and Lesbianism Rethinking Psychoanalytic Views of Women's Sexual Object Choice. *Psychoanal. Rev.*, 80(1):83-99.
- Burgner, M. (1985). The Oedipal Experience: Effects on Development of an Absent Father. *International Journal of Psycho-Analysis.*, 66:311-320.
- Chasseguet-Smirgel, J. (Ed.). (1970). *Female Sexuality: New Psychoanalytic Views*. Ann Arbor: University of Michigan Press; reprinted London: Karnac (1991).
- Chasseguet-Smirgel, J. (1986). *Sexuality and Mind*. New York & London: New York University Press.
- Chiland, C. (1982). A New Look at Fathers. *Psychoanalytic Study of the Child*, [37](#):367-379.
- David, C. (1970). A Masculine Mythology of Fertility. In Chasseguet-Smirgel, J. (Ed.). *Female Sexuality: New Psychoanalytic Views*. Ann Arbor: University of Michigan Press; reprinted London: Karnac, 1991. pp. 47-67.
- Deutsch, H. (1929). The Significance of Masochism in the Mental Life of Women. In Grigg, R., Hecq, D. & Smith, C. (Eds), *Female Sexuality: The Early Psychoanalytic Controversies* (2015). London: Karnac, pp. 182-194.
- Duparc, F. (1996). *Andre Green*. Αθήνα: Εκδ. Κατάρτι (2008).
- Edelheit, H. (1974). Crucifixion fantasies and their relation to the primal scene. *International Journal of Psychoanalysis*, 40 :193-199. (IJP.055.0193A).
- Etchegoyen, A. (2002). Psychoanalytic Ideas about Fathers. In Trowell, J & Etchegoyen, A. (Eds). *The Importance of Fathers: A Psychoanalytic Re-evaluation*. Budd, S. (Ed.). Taylor & Francis e-Library, Brunner-Routledge. pp. 18-37.

- Fain, M. (1971). Prelude of the Fantasmatic Life. *Rev Fr Psychanal.* 35(2):291-364.
- Fast, I. (1984). *Gender Identity*. Hillsade, N.J.: The Analytic Press.
- Fast, I. (1990). Aspects of Early Gender Development: Toward a Reformulation. *Psychoanal. Psychol.*, 7: 105-117.
- Freud, S. (1905). *Three Essays on the Theory of Sexuality. Standard Edition*, 7: 123–245.
- Freud, S. (1912–13). *Totem and Taboo. Standard Edition*, 13: 1–162.
- Freud, S. (1919). *Λέρνουν ένα Παιδί*. Εκδ. Principia: Αθήνα (2013).
- Freud, S. (1921). Group Psychology and the Analysis of the Ego. *Standard Edition*, 18: 67–143.
- Freud, S. (1923). Η εξάλειψη του οιδιπόδειου συμπλέγματος. Σε *Κείμενα για την ψυχοσεξουαλική ζωή*. Αθήνα: Εκδ. Ανατολικός (2018).
- Freud, S. (1925). Some Psychological Consequences of the Anatomical Distinction between the Sexes. *Standard Edition*, 19: 241–258.
- Freud, S. (1926). The Question of Lay Analysis. *Standard Edition*, 20: 177-258.
- Freud, S. (1931). Female Sexuality. *Standard Edition*, 21: 221–244.
- Freud, S. (1939). *Moses and Monotheism. Standard Edition*, 23: 1–138.
- Gaddini, E. (1976). On father formation in child development. *International Journal of Psychoanalysis*, 57, 397–401.
- Green, A. (1986). *On Private Madness*. London: Hogarth Press & The Institute of Psychoanalysis.
- Green, A. (2004). Thirdness and Psychoanalytic Concepts. *Psychoanalytic Quarterly*, 73: 99–135.
- Green, A. (2009). The Construction of the Lost Father. In L.J. Kalinich & S.W. Taylor (Eds.), *The Dead Father: A Psychoanalytic Inquiry*. London: Routledge, pp. 23–46.
- Greenacre, P. (1971) *Emotional Growth*. New York: International Universities Press.
- Greenspan, S. (1982). Three Levels of Learning: A Developmental Approach of “Awareness” and Mind-Body Relations. *Psychoanalytic Inquiry*, 1(4):659-694.
- Grinberg, L. & Grinberg, R. (1974). The Problem of Identity and the Psychoanalytical Process. *International Review of Psycho-Analysis*, 1:499-507.
- Harris, A. (2008). “Fathers” and “Daughters”. *Psychoanalytic Inquiry*, 28(1): 39-59.
- Hinselwood, R.D. (2008). *Λεξικό Κλαϊνική Σκέψης*. Αθήνα: εκδ. Νοόγραμμα.

- Holmes, L. (2008). *The Internal Triangle: New Theories of Female Development*. Plymouth: Aronson.
- Horney, K. (1925). The Flight from Womanhood: The Masculinity-Complex in Women, as Viewed by Men and Women. In Grigg, R., Hecq, D. & Smith, C. (Eds), *Female Sexuality: The Early Psychoanalytic Controversies* (2015). London: Karnac, pp. 107-121.
- Jones, E. (1927). The Early Development of Female Sexuality. In Grigg, R., Hecq, D. & Smith, C. (Eds), *Female Sexuality: The Early Psychoanalytic Controversies* (2015). London: Karnac, pp. 133-145.
- Jones, E. (1935). Early Female Sexuality. In Grigg, R., Hecq, D. & Smith, C. (Eds), *Female Sexuality: The Early Psychoanalytic Controversies* (2015). London: Karnac, pp. 275-285.
- Jones, K.A.(2007). Assessing the Impact of Father-Absence from a Psychoanalytic Perspective, *Psychoanalytic Social Work*, 14:1, 43-58, DOI: 10.1300/J032v14n01_03.
- Klein, M. (1928). Early Stages of the Oedipus conflict. *The International Journal of Psychoanalysis*, 9, 167-180.
- Klein, M. (1945). The Oedipus Complex in the Light of Early Anxieties. In *Love, Guilt and Reparation and Other Works. The Writings of Melanie Klein, Vol. 1*. London: Hogarth Press, 1975, pp. 370–419.
- Lapl de Groot, J. (1928). The Evolution of the Oedipus Complex in Women. In Grigg, R., Hecq, D. & Smith, C. (Eds), *Female Sexuality: The Early Psychoanalytic Controversies* (2015). London: Karnac, pp. 159-171.
- Laplanche, J. & Pontalis, J.P. (1986) *Λεξικό της Ψυχανάλυσης*. Αθήνα: εκδ. Κέδρος.
- Laufer, M.E. (1993). The Female Oedipus Complex and the Relationship to the Body. In D. Birksted-Breen (Ed.), *The Gender Conundrum*. London: Routledge, pp. 67–81.
- Laufer, M.E. (2005). Gender Identity and Reality. In Budd, S. & Rusbridger, R. (Eds), *Introducing Psychoanalysis: Essential themes and topics*. London: Routledge, pp. 129- 141.
- Luquet-Parat, C. (1970). The Change of Object. In Chasseguet-Smirgel, J. (Ed.). (1970). *Female Sexuality: New Psychoanalytic Views*. Ann Arbor: University of Michigan Press; reprinted London: Karnac, 1991.
- McDougall, J. (1995). *Τα Χίλια και Ένα Πρόσωπα του Έρωτα: Η Ανθρώπινη Σεξουαλικότητα σε Αναζήτηση λύσεων*. Αθήνα: Εκδ. Νεφέλη. (2001).

- McDougall, J. (1972). Πρωταρχική Σκηνή και “Διεστραμμένο” Σενάριο. Σε “Η Άλλη Σεξουαλικότητα: Επτά ψυχαναλυτικά δοκίμια για τις σεξουαλικές διαστροφές”. Αθήνα: Εκδ. Νεφέλη (1994), σελ. 47-91.
- Meltzer, D. (1979). *Sexual States of Mind*, Perthshire: Clunie Press.
- Mitchell, J. (1974). *Psychoanalysis and Feminism: A Radical Reassessment of Freudian Psychoanalysis*. London: Penguin Books (2000).
- Mitchell, J. (2013). Siblings: New Perspectives. *Psychoanalytic Study of the Child*, 67:14-34.
- Muller-Braunschweig, C. (1926). The Genesis of the Feminine Super-Ego. In Grigg, R., Hecq, D. & Smith, C. (Eds), *Female Sexuality: The Early Psychoanalytic Controversies* (2015). London: Karnac, pp. 129-132.
- Ogden, T. H. (1989). *The Primitive Edge of Experience*. Northvale, N.J.: Aronson.
- Ogden, T. H. (1987). The Transitional Oedipal Relationship in Female Development. *Int. J. Psycho-Anal* (1987),68,pp.485-498.
- Perelberg, R.J. (2015). *Murdered Father, Dead Father: Revisiting the Oedipus Complex*. The New Library of Psychoanalysis. London: Routledge.
- Quinodoz, J.M (2004). *Πως να διαβάσω τον Φρόιντ: Οδηγός ανάγνωσης του φροϊδικού έργου*. Αθήνα: Εκδ. Κέδρος (2013).
- Riviere, J.(1929).Womanliness as a Masquerade. In Grigg, R., Hecq, D. & Smith, C. (Eds), *Female Sexuality:The Early Psychoanalytic Controversies* (2015). London: Karnac, pp.172-182.
- Samuels, A. (1988). A Relation Called Father Part 1: The Father in Depth Psychology. *Brit. J. Psychother.*, 4(4):416-426.
- Segal, H. (1964). *Εισαγωγή στο Έργο της Μέλανι Κλάιν*. Αθήνα: Εκδ. Καστανιώτη (2001).
- Target, M. & Fonagy, P. (2002). Fathers in Modern Psychoanalysis and in Society:The role of the father and child development. In Trowell, J. & Etchegoyen, A. (Eds), *The Importance of Fathers: A Psychoanalytic Re-Evaluation*. East Essex: Brunner- Routledge, pp 41-60.
- Wieland, C. (1991). Beauty and the Beast: The Father's Unconscious and the Riddle of Feminity. *British Journal of Psychotherapy*, 8(2):131-143.
- Χαλκιά, Γ. (2016). Η Απουσία ως Τραύμα: Από τον Freud στη Σύγχρονη Ψυχανάλυση σε *Οιδίπους: Τραύμα II*. 16, 348-359.